

HOLOCAUSTUL ÎN TRANSILVANIA DE NORD

Spre cel de-al doilea arbitraj de la Viena

Instalarea naziștilor la putere în Germania, în ianuarie 1933, a reprezentat o mare turnantă în istoria modernă. Într-o perioadă de timp relativ scurtă după instaurarea regimului totalitar, naziștii au inițiat schimbări radicale în politica internă și externă a Germaniei. În plan intern, ei au distrus instituțiile democratice ale Republicii de la Weimar și au adoptat o serie de măsuri socio-economice menite să instaureze cel de-al treilea Reich, conceput să dureze o mie de ani. În acest scop, ei au decis să acționeze pentru “purificarea” Germaniei, prin eliminarea tuturor evreilor care trăiau în această țară – o măsură care a culminat, în cele din urmă, cu distrugerea fizică a evreilor europeni în timpul celui de-al doilea război mondial.

Un obiectiv important de politică externă al regimului nazist l-a reprezentat înlocuirea ordinii mondiale stabilite la sfârșitul primului război mondial de către Aliați, prin prevederile Tratatului de la Versailles și ale Convenției Ligii Națiunilor, cu o ”Nouă Ordine” reflectând principiile național-socialismului. Urmărind acest obiectiv, naziștii au încălcat obligațiile Germaniei prevăzute în diferitele tratate de la sfârșitul primului război mondial. Printre altele, ei au inițiat un masiv program de reînarmare și remilitarizare a regiunii Rinului – mișcări agresive încurajate indirect de eșecul democrațiilor occidentale și al Ligii Națiunilor de a li se opune eficient, dat fiind că acestea se temeau mai mult de pericolul pe termen lung al bolșevismului decât de amenințarea imediată reprezentată de cel de-al treilea Reich. De fapt, atitudinea lor de împăciuire mai degrabă a încurajat Germania să își urmeze, cu și mai mare intensitate, politica agresivă de revizuire.

În dorința lor de supremație în Europa, naziștii au urmărit mai întâi să câștige o poziție dominantă în Europa Centrală și de Est. În decursul câtorva ani, ei au legat, în mod gradual, interesele socio-economice, politice și militare ale țărilor din regiune de interesele celui de-al treilea Reich. Acest obiectiv a fost atins în mare măsură prin acordarea de sprijin financiar și politic organelor de presă antisemite, precum și partidelor și mișcărilor radicale de dreapta din aceste țări.

Ungaria de după primul război mondial a fost aliatul natural al celui de-al treilea Reich. După colapsul Imperiului austro-ungar, în 1918, regatul ungar a devenit unul dintre marii perdanți ai războiului. După o primă apropiere lipsită de succes de democrațiile occidentale și de Liga Națiunilor, pentru a rectifica ceea ce era considerat ca nedreptățile de la Trianon, la jumătatea anilor 1930 Ungaria decide să își urmeze obiectivele revizioniste în

tandem cu cel de-al treilea Reich. Deși nu se aflau întotdeauna în armonie, atât Ungaria, cât și Germania nazistă doreau să anuleze ordinea mondială creată după primul război mondial. Prima lor țintă a fost Mica Antantă, ai cărei membri – Cehoslovacia, România și Iugoslavia – au fost principalii beneficiarii ai dezintegrării Ungariei Mari.

Cu o săptămână înainte de anexarea Austriei de către Germania, la 12 martie 1938, guvernul ungar a inițiat un program de reînarmare, care a fost însoțit de adoptarea primei legi antievreiești importante. Cele două teme îngemănate, cea a revizionismului și aceea a chestiunii evreiești, au devenit dominante în politica internă și externă a Ungariei. Alinierea Ungariei la cel de-al treilea Reich a dat primele roade la scurtă vreme după ce democrațiile occidentale au capitulat la München (29 septembrie 1938) în fața cererilor naziste de rezolvare a crizei regiunii Sudete, în Cehoslovacia. În termenii așa-numitului prim arbitraj de la Viena, din 2 noiembrie 1938, negociați de Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, miniștrii de Externe ai Germaniei și Italiei, Ungaria obținea de la Cehoslovacia Provincia de Sus (Felvidék) – o fâșie de pământ din sudul Slovaciei – și vestul Ruteniei Carpatice. După dezmembrarea Cehoslovaciei, în martie 1939, Ungaria obținea, de asemenea, Rutenia Carpatică (Kárpátalja).

Ambițiile revizioniste ale Ungariei erau indirect încurajate de Pactul de Neagresiune Germano-Sovietic din august 1939, în ai cărui termeni URSS primea mână liberă în câteva regiuni ale Europei de Est, inclusiv în România. URSS s-a abținut să acționeze împotriva României atâta timp cât Franța, cel mai activ susținător al acestei țări, era încă socotită cea mai mare putere militară a Europei. Dar, la 26 iunie 1940, la trei zile după ce Franța, înfrântă, a fost silită să semneze armistițiul, guvernul sovietic a emis un ultimatum: el cerea ca în câteva zile România să renunțe la Basarabia și Bucovina de Nord.

Anexarea acestor teritorii a fost precedată de o campanie de presă orchestrată de către sovietici împotriva României. Campania a atras atenția oficialilor guvernamentali maghiari, care au început să elaboreze planuri pentru o posibilă recâștigare a Transilvaniei, concomitent cu așteptata ocupare de către sovietici a provinciilor estice ale României. Liderii guvernului și statului maghiar l-au contactat pe Hitler la începutul lunii iulie 1940 pentru a-i prezenta poziția lor cu privire la Transilvania. Deoarece Führerul avea nevoie atât de Ungaria, cât și de România, ca aliați în plănuita invadare a Uniunii Sovietice, liderii celor două țări au fost sfătuiți să își rezolve diferendele prin negocieri.

Arbitrajul de la 30 august 1940

Negocierile româno-ungare, care au început la 16 august 1940, la Turnu Severin, în România, nu au dus la nici un rezultat și, după zece zile de certuri inutile, ambele părți au cerut ajutorul Germaniei. Impasul a fost depășit la scurtă vreme după ce István Csáky și Mihail Manoilescu, miniștrii de Externe ai Ungariei și României, au fost invitați la Viena “pentru a fi sfătuiți prietenește” de omologii lor german și italian. Textul arbitrajului stabilit de Ciano și Ribbentrop a fost semnat la 30 august. În termenii acestui acord – numit în mod curent al doilea arbitraj de la Viena – Ungaria primea o suprafață de 43. 591 km pătrați, cu aproximativ 2,5 milioane locuitori. Această suprafață includea jumătatea de nord a Transilvaniei, cuprinzând județele Sălaj, Bistrița-Năsăud, Ciuc și Someș, cea mai mare parte a județelor Bihor, Trei Scaune, Mureș-Turda și părți din județul Cluj.¹ Deasemenea, concesiunile teritoriale dădeau Ungariei dreptul de a restabili în granițele lor de dinainte de primul război mondial județele Maramureș, Satu Mare și Ugocsa. Anexarea Transilvaniei de Nord era terminată la 13 septembrie, iar teritoriul a fost în mod formal încorporat Ungariei printr-o lege adoptată de Parlamentul maghiar la 2 octombrie 1940.

Evreii din Transilvania

Compoziția național-etnică a Transilvaniei a variat în cursul celor trei decenii care au precedat împărțirea ei, așa cum se vede în tabelul de mai jos:

Populația în partea Transilvaniei care a fost cedată Ungariei

Recensământul din 1910 (unguresc, după limba maternă)	Recensământul din 1930 (românesc, după naționalitate)	Recensământul din 1941 (unguresc)
Maghiară 1 125 732	Maghiari 911 550	Maghiară 1 347 012
Româna 926 268	Români 1 176 433	Română 1 066 353
Germană } 90 195	Germani 68 694	Germană 47 501
Idiș }	Evrei 138 885	Idiș 45 593
Rutenă 16 284	Alții 99 585	Ruteană 20 609
Slovacă 12 807		Slovacă 20 908
Altele 22 968		Romany 24 729
		Alții 4 586
Total 2 194 254	Total 2 395 147	Total 2 577 291

C.A. Macartney, *October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929-1945*, vol. I, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1957, p. 423.

¹ Hotarele județelor și ale districtelor în prezentul studiu sunt cele ungurești din 1940-1944.

Cifrele de recensământ utilizate în acest tabel sunt îndoielnice. Autoritățile responsabile cu recensământul, atât maghiare, cât și române, se pare că au intervenit și au modificat cifrele referitoare la minoritățile etnice și naționale pentru a-și susține interesele lor naționale specifice, legate de revendicările proprii în regiune. Această observație este în mod special adevărată în ceea ce privește tratamentul statistic al minorității evreiești.

Înainte de împărțirea Transilvaniei, populația evreiască totală se ridica aici la aproximativ 200.000 de persoane. Dintre aceștia, 164.052 trăiau în teritoriile cedate Ungariei.

Moștenirea istorică și culturală care îi lega pe evreii din Transilvania de Ungaria și realitățile socio-economice și politice care îi atașau de România au fost sursa a numeroase conflicte în perioada interbelică. Este una dintre ironiile și tragediile istoriei că, după împărțirea Transilvaniei în 1940, evreii au avut o soartă mult mai rea în partea care i-a revenit Ungariei – țara cu care au menținut atât de multe legături culturale și emoționale – decât în aceea care a revenit României – stat identificat cu multe excese antisemite în decursul istoriei sale.

Evreii din Transilvania au fost victimele mediului istoric în care au trăit. Românii i-au respins datorită afinității lor cu cultura maghiară și, implicit, cu revizionismul și iredentismul maghiar. Ungurii, în special dreapta radicală, i-au acuzat că sunt “rengați” în serviciul stângii.

Structura socio-economică a evreilor transilvăneni era similară cu aceea a evreilor din provinciile vecine. Mulți erau implicați în afaceri și comerț, iar procentul lor în profesiunile libere și în domeniile birocratice din afara administrației de stat a fost relativ ridicat. Exista, totuși, și un număr mic de evrei care lucrau în minerit și în industria grea. Deși nu sunt disponibile date privind distribuția veniturilor, multele studii cu privire la Transilvania arată că exista o proporție considerabilă de evrei care abia își puteau câștiga traiul; mulți depindeau, pentru supraviețuire, de generozitatea comunității. În marea lor majoritate, acești evrei săraci trăiau în centrele evreiești dens populate din nord-vest.

Reacția inițială a multor evrei din Transilvania de Nord la schimbările istorice din regiune a fost determinată, într-o mare măsură, de experiențele lor din ultimii trei ani, când diferitele guverne românești au instituit o serie de măsuri antisemite, și de amintirile pe care încă le aveau despre traiul lor în Imperiul austro-ungar. Iluzia multora dintre acești evrei că anexarea regiunii de către Ungaria era un semn al reînțoarcerii la “perioada de aur” a lăsat repede loc neîncrederii și disperării. Autoritățile maghiare nou instalate nu au pierdut timpul și au trecut la implementarea politicilor și legislației antievreiești care funcționau, deja, în restul Ungariei. Ziarele evreiești au fost suprimate, ca și nenumărate cluburi și asociații. Presa

democratică și moderată din regiune a împărtășit aceeași soartă: cele mai multe dintre periodicele și organele locale de presă au fost transformate în portavoci ale dreptei șoviniste.

Măsurile discriminatorii i-au afectat deosebit de dur pe evrei mai ales în interesele lor economice și educaționale. În vreme ce aceia care lucrau în afaceri și în profesiunile libere au reușit să reziste prin ocolirea legilor sau profitând de lacunele lor, slujbașii civili, cu rare excepții, au fost demiși, iar elevii și studenții s-au văzut aproape total excluși din sistemul de învățământ de stat.²

Mâna grea a autorităților militare maghiare s-a făcut simțită în mod deosebit în cele patru județe din zona secuiească, pe care maghiarii le considerau „sacre”. Evreii din zonă au fost supuși unei revizuirii a statutului cetățeniei; ca urmare, mulți dintre ei s-au trezit arestați sub motiv de cetățenie “îndoielnică”. Cea mai lovită a fost comunitatea evreiască din Miercurea Ciuc, unde zeci de familii au fost izolate și expulzate.³

Dar oricât de dure au fost aceste măsuri antievreiești, ele aveau să fie depășite de sistemul muncii militarizate forțate (*munkaszolgálat*) introdus de maghiari în 1939. În timpul primilor doi ani de aplicare a acestei măsuri, recruții evrei de vârstă militară, chiar dacă au fost supuși multor măsuri discriminatorii, s-au descurcat relativ bine. Cu toate acestea, după implicarea Ungariei în războiul împotriva Iugoslaviei, în aprilie 1941, sistemul a căpătat un caracter punitiv. Muncitorii evrei erau obligați să muncească în propriile lor haine civile: ei erau dotați cu o caschetă militară fără însemne și, în locul armelor, cu lopeți și târnăcoape. Pentru identificare, evreii trebuiau să poarte o banderolă galbenă; creștinii identificați ca evrei potrivit legilor rasiale purtau o banderolă albă. La scurtă vreme după ce Ungaria s-a alăturat celui de-al treilea Reich în războiul împotriva Uniunii Sovietice (27 iunie 1941), sistemul muncii militarizate forțate a fost utilizat și ca mijloc de “rezolvare” a chestiunii evreiești. Mulți dintre evreii recrutați pentru acest serviciu erau chemați pe criterii individuale, mai mult decât pe grupă de vârstă. Prin această practică, autoritățile militare se asigurau de recrutarea cu precădere a celor bogați, a profesioniștilor cunoscuți, a industriașilor și afaceriștilor de frunte, a liderilor cunoscuți ai comunității și ai mișcării sioniste și, mai ales, a celor denunțați de creștinii locali ca elemente “rebele”. Mulți dintre acești evrei erau total incapabili de muncă fizică sau de orice alt efort și au sfârșit prin a pieri

² Pentru o trecere în revistă a actelor legislative îndreptate împotriva evreilor, a se vedea: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary*, ediția a 2-a, New York, Columbia University Press, 1994, p. 125-130, 151-160. (citată în continuare: R. Braham, *Politics*).

³ Pentru unele detalii, a se vedea Tamás Majsai, *The Deportation of Jews from Csiokszereda and Margit Slachta's Intervention on Their Behalf*, in *Studies on the Holocaust in Hungary*, Randolph L. Braham, ed., New York, Columbia University Press, 1990, p. 113-163.

în Ucraina, Serbia și prin alte părți. Nu există date disponibile privind victimele evreiești din Transilvania de Nord ca urmare a sistemului muncii militarizate forțate.⁴

Comunitatea evreiască din Transilvania de Nord a suferit, de asemenea, ca urmare a campaniei purtate de autoritățile maghiare împotriva evreilor “străini”, în vara anului 1941. Foarte greu au fost lovite multe dintre comunitățile din județele Maramureș și Satu Mare, unde un număr nedeterminat de evrei au fost arestați ca “străini”. Între 16.000 și 18.000 de evrei au fost deportați din întreaga Ungarie lângă Kamenet-Podolsk, unde cei mai mulți dintre ei au fost uciși la sfârșitul lui august 1941.

În ciuda numărului mare de victime și de măsuri discriminatorii, totuși grosul evreilor din Transilvania de Nord, ca și aceia din Ungaria în general, trăiau într-o relativă siguranță fizică, fiind convinși că vor continua să se bucure de protecția guvernului conservator-aristocratic. Această convingere a fost complet răsturnată după ocuparea Ungariei de către Germania, la 19 martie 1944.

Soluția Finală

Ocuparea Ungariei a avut la bază, într-o mare măsură, considerente militare germane. Hitler era decis să împiedice Ungaria să iasă din Axă – un obiectiv pe care maghiarii îl urmăreau după înfrângerea zdrobitoare a Armatei a II-a maghiare la Voronej, în ianuarie 1943, și, mai ales, după ieșirea încununată de succes a Italiei din alianță, în vara aceluiași an. Ocupația propriu-zisă a fost precedată de o întâlnire între Hitler și Horthy, la Schloss Klesheim, la 18 martie, în cursul căreia șeful statului ungar, confruntat cu un fapt împlinit, nu numai că a cedat ultimatumului Führerului, ci a și consimțit la predarea câtorva sute de mii de „muncitori evrei pentru a lucra în întreprinderile industriale și agricole germane”. Acest acord a fost exploatat intens de autoritățile germane și maghiare ca un „cadru legal” pentru implementarea Soluției Finale în Ungaria.⁵

Datorită înrăutățirii situației militare – Armata Roșie se apropia deja de granițele României – naziștii și complicii lor maghiari au decis să implementeze cu viteza fulgerului „soluția” problemei evreiești în Ungaria. De partea germană, comandoul SS însărcinat cu această misiune era condus de SS-*Obersturmbannführer* Adolf Eichmann. Deși era mai degrabă mic – comandoul număra în jur de 100 de persoane –, a avut succes în îndeplinirea misiunii sale, mai ales pentru că a primit sprijinul deplin al guvernului maghiar nou instalat.

⁴ Pentru detalii privind sistemul maghiar al muncii militare forțate, a se vedea R. Brahm, *Politics*, cap. 10.

⁵ Pentru detalii privind contextul și consecințele întâlnirii Hitler-Horthy de la Schloss Klesheim, a se vedea *Ibidem*, cap. 11.

Guvernul lui Döme Sztójay, numit constituțional de Horthy la 22 martie 1944, a pus instrumentele puterii de stat – jandarmeria, poliția și serviciul civil – la dispoziția naziștilor. În plus, a adoptat o serie de decrete antievreiești care erau concepute să izoleze, să însemneze, să exproprieze și să ghetoizeze evreii în vederea deportării lor în masă. Din motive logistice, acțiunea împotriva evreilor a avut o bază teritorială determinată de cele zece districte jandarmerești în care era împărțită țara. Aceste districte, la rândul lor, erau divizate în câte șase zone operaționale antievreiești. Transilvania de Nord cuprindea districtele jandarmerești IX și X și constituia Zona Operațională II.

Detaliile acțiunii antievreiești, ca și unele aspecte ale procesului de deportare, au fost puse la punct la 4 aprilie, în cadrul unei întâlniri germano-maghiare care a avut loc la Ministerul de Interne sub conducerea lui László Baky, subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Printre participanți s-a aflat locotenent-colonelul László Ferenczy, ofițerul de jandarmi responsabil cu ghetoizarea și deportarea evreilor.

Documentul preliminar referitor la adunarea, ghetoizarea, concentrarea și deportarea evreilor – baza discuțiilor de la 4 aprilie – a fost pregătit de László Endre, un alt subsecretar de stat la Ministerul de Interne. El a fost adoptat în secret ca Decretul numărul 6163/1944.res., la 7 aprilie, sub semnătura lui László Baky. Acest document, adresat reprezentanților organelor locale ale puterii de stat, detalia procedurile care trebuiau urmate în campania de realizare a Soluției Finale a chestiunii evreiești în Ungaria.⁶ Detaliile specifice suplimentare referitoare la măsurile care urmau a fi luate împotriva evreilor au fost cuprinse în câteva directive ultrascrete, subliniindu-se că evreii destinați deportării trebuia să fie adunați fără a se ține seama de sex, vârstă sau starea de sănătate.⁷ Ministerul de Interne a elaborat directivele pentru implementarea decretului cu trei zile *înainte* ca decretul ultrasecret să fie difuzat. Într-un ordin secret, Ministerul instruia toate organele primăriilor, ale poliției și jandarmeriei să porceadă la înregistrarea evreilor pe liste, întocmite cu ajutorul instituțiilor evreiești locale.⁸ Aceste liste, cuprinzându-i toți membrii familiilor, adresele exacte și numele matern al tuturor celor înregistrați, trebuiau întocmite în patru exemplare, cu un exemplar trimis organelor locale de poliție, unul comandamentului respectiv de jandarmi și un al treilea către Ministerul de Interne.⁹ Pentru a se asigura că nici un evreu nu va scăpa, Ministerul Aprovizionării a emis și el un ordin de înregistrare, chipurile pentru a regulariza alocarea proviziilor de hrană pentru evrei.

⁶ Pentru versiunea în limba engleză a Decretului, a se vedea *Ibidem*, p. 573-575.

⁷ *Ibidem*, p. 575-578.

⁸ Ordinul nr. 6136/1944.VII.res, datat 4 aprilie 1944; *Ibidem*, p. 578-579.

⁹ Pentru o mostră de adresă a Primăriei către comunitatea evreiască locală, a se vedea *Ibidem*.

Fără a-și da seama de sinistrele implicații ale acestor liste sau ale purtării Stelei Galbene a lui David – cele două măsuri fiind legate una de alta și menite să faciliteze izolarea și ghetoizarea lor – masele evreiești din Transilvania de Nord, ca și coreligionarii lor din alte părți ale țării, au fost de acord cu măsurile luate de către liderii comunităților locale evreiești. Spre deosebire de liderii naționali ai evreimii maghiare, care aveau informații complete, liderii comunităților locale știau la fel de puțin despre scopul acestor măsuri ca și masele pe care le conduceau.¹⁰ În comunitățile evreiești mai mici, mai ales la sate, listele au fost întocmite, în general, de către secretarul sau registratorul comunității; în orașele mai mari, pregătirea listelor a fost încredințată tinerilor care nu fuseseră încă mobilizați în sistemul serviciului militar de muncă obligatorie. Aceștia mergeau, de obicei, câte doi, dornici să nu scape din vedere nici o stradă sau clădire, pentru a nu „lipsi populația de rația de provizii”.

Naziștii și complicii lor maghiari au stabilit cartierul general al acțiunii antievreiești la Munkács (astăzi Mukacevo, în Ucraina). La o întrunire a conducătorilor responsabili cu Soluția Finală, la 7 aprilie, László Endre a detaliat instrucțiunile pentru implementarea operațiunii antievreiești potrivit prevederilor Decretului 6163/1944. El stipula, printre altele, că evreii trebuiau concentrați în depozite goale, fabrici abandonate sau care nu funcționau, cărămidării, clădiri ale comunității evreiești, școli și birouri evreiești, sinagogi.

Zonele militare de operații

Deoarece măsurile antievreiești nu puteau fi camuflate, iar evacuarea în masă a evreilor urma să creeze dislocări în viața economică a comunităților respective, naziștii și complicii lor maghiari s-au simțit obligați să procedeze la o raționalizare militară a operațiunilor. Ei au presupus, s-a dovedit ulterior că în mod corect, că populația locală, inclusiv unii evrei, va înțelege necesitatea îndepărtării evreilor din apropierea zonelor de frontieră „pentru a proteja interesele Axei de mașinațiunile iudeo-bolșevice”. La 12 aprilie, Consiliul de Miniștri, *ex post facto*, a declarat Rutenia Carpatică și Transilvania de Nord – primele două zone selectate pentru dezevreizare – ca zone militare operaționale, începând cu 1 aprilie.¹¹ Guvernul l-a numit pe Béla Ricsóy-Uhlarik ca împuternicit al său în Zona militară operațională a Transilvaniei de Nord.

¹⁰ *Ibidem* cap. 29.

¹¹ Decretul nr. 1 440/1944. M.E.

Planul director de ghettoizare și concentrare a evreilor

Planul director elaborat de experții antievrei germani și maghiari recomanda ca ghettoizarea și concentrarea evreilor să se facă în câteva etape distincte:

- Evreii din comunitățile rurale și din orașele mai mici urmau să fie adunați și transferați temporar în sinagogi și/sau în clădiri aparținând comunității.
- După primele investigații în căutare de obiecte valoroase, în aceste “ghetouri locale”, evreii adunați din comunitățile rurale și din orașele mici urmau să fie transferați în ghetourile din orașele mai mari aflate în vecinătate, de regulă în reședințele de județ.
- În orașele mari, evreii urmau să fie adunați și transferați în zone special desemnate care puteau servi ca ghetou – total izolate de celelalte părți ale orașului. În unele orașe, ghetoul urma să fie stabilit în cartierul evreiesc; în altele, în fabrici abandonate sau în stare de nefuncționare, în depozite, cărămidării sau sub cerul liber.
- Evreii urmau să fie concentrați în centre care dispuneau de facilități de cale ferată, pentru a putea fi repede îmbarcați și deportați.

Pe durata fiecărei etape, evreii urmau să fie supuși unor percheziții speciale realizate de echipe formate din oficiali ai Poliției și Jandarmeriei, asistați de *Nyilas* locali și de alți complici, pentru a-i convinge să își predea bunurile de valoare. Planurile de implementare a operațiunilor de ghettoizare și deportare subliniau necesitatea de a se stabili șase zone teritoriale definite ca “zone ale operațiunii de curățare”. În acest scop, țara a fost împărțită în șase zone operaționale, fiecare dintre acestea cuprinzând unul sau două districte jandarmerești.¹² Transilvania de Nord a fost identificată ca zona II, cuprinzând Districtul Jandarmeresc IX, cu cartierul general la Cluj, și Districtul Jandarmeresc X, cu cartierul general la Târgu Mureș.

Ordinea de priorități privind deportarea evreilor a fost stabilită ținând seama de o serie de factori militari, politici și psihologici. Timpul era un factor esențial, datorită apropierii rapide a Armatei Roșii. Din punct de vedere politic, era mai indicat să se înceapă din părțile estice și nord-estice ale Ungariei, deoarece autoritățile maghiare centrale și locale și populația locală erau mai puțin preocupate de “galițieni”, “estici”, “străini” și de masele orientate spre cultura idiș decât de evreii asimilați. Adunarea lor pentru “muncă” în Germania a fost acceptată de multe cercuri de dreapta maghiare ca fiind de două ori benefică: Ungaria ar fi scăpat de aceste elemente “străine” și, în același timp, ar fi adus o contribuție la efortul de război, grăbind astfel sfârșitul ocupației germane și restabilirea suveranității depline.

¹² Pentru detalii privind districtele jandarmerești, a se vedea R. Braham, *Politics*, cap. 13.

Decretul de ghetoizare

Ca și decizia identificării Ruteniei Carpatice și a Transilvaniei de Nord drept zone militare operaționale, decretul care stipula înființarea ghetourilor a fost adoptat pe o bază *ex post facto*. Decretul guvernamental, elaborat la 26 aprilie, a intrat în vigoare la 28 aprilie.¹³ Andor Jaross, ministrul de Interne, a prezentat motivația și obiectivele declarate ale decretului în fața Consiliului de Miniștri întrunit la 26 aprilie. El a susținut că, datorită mai buneilor situații economice, evreii care trăiau în orașe aveau locuințe mult mai bune decât ne-evreii și, de aceea, era posibil să se creeze o “situație mai sănătoasă” prin rearanjarea situației locuințelor. Evreii urmau să fie restrânși la apartamente mai mici și mai multe familii puteau fi obligate să se mute împreună. Securitatea națională, argumenta el în continuare, cerea ca evreii să fie evacuați din sate și din orașele mici în orașele mari, unde oficialitățile locale – primarii sau responsabilii poliției – urmau să stabilească o zonă sau un cartier special pentru ei.¹⁴ Prevederile esențiale ale decretului privind concentrarea evreilor erau cuprinse în articolele 8 și 9. Primul prevedea că evreii nu mai puteau trăi în comunități cu o populație sub 10.000 de locuitori, iar cel de-al doilea stipula că primarii marilor orașe puteau stabili secțiuni, străzi și clădiri în care evreilor le era permis să locuiască. Acest eufemism juridic împuternicea, în fapt, autoritățile locale să înființeze ghetouri. Locația ghetourilor și condițiile din interiorul lor depindeau, în consecință, de atitudinea primarilor și a ajutoarelor lor.

Conferințele autorităților maghiare asupra ghetoizării

Detaliile cu privire la ghetoizarea evreilor din Transilvania de Nord au fost discutate și finalizate în cadrul a două conferințe prezidate de László Endre. La acestea au participat înalți oficiali maghiari responsabili cu Soluția Finală și reprezentanți ai diferitelor județe și municipalități, inclusiv prefecții de județ și/sau adjuncții prefecților, primari și comandanți ai poliției și jandarmeriei din județele respective. Prima conferință s-a ținut la Satu Mare, la 6 aprilie 1944, și a fost dedicată operațiunilor de dezevreizare în județele din Districtul Jandarmeresc IX, și anume Bistrița-Năsăud, Bihor, Cluj, Satu Mare, Sălaj și Someș. Cea de-a doua conferință s-a desfășurat două zile mai târziu la Târgu Mureș și a avut ca subiect

¹³ Decretul nr. 1 610/1944. M.E. Obiectivul acestui decret, adoptat la zece zile *după* ce evreii din Rutenia Carpatică au fost adunați, avea să fie camuflat sub titlul: *Cu privire la reglementarea unor chestiuni referitoare la apartamentele și locuințele evreiești*.

¹⁴ Pentru minuta întâlnirii ministeriale pe această temă, a se vedea *Vádirat a nácizmus ellen (Acuzarea nazismului)*, vol. I, Ilona Benoschovsky și Elek Karsai, eds., Budapesta, A Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1958-1967, p. 241-244.

concentrarea evreilor din așa-numitul Ținut Secuiesc, județele din Districtul Jandarmeresc X: Ciuc, Trei Scaune, Mureș-Turda și Odorheiu.

László Endre a trecut în revistă procedurile de urmat în procesul de concentrare a evreilor, așa cum erau acestea detaliate în Decretul nr. 6163/1944, iar Lajos Meggyesi, unul dintre asociații cei mai apropiați ai lui Endre, a oferit explicații suplimentare cu privire la confiscarea averilor. László Endre era cu deosebire îngrijorat să pună în siguranță banii evreilor, aurul, argintul, bijuteriile, mașinile de scris, aparatele foto, ceasurile, covoarele, blănurile, picturile și alte piese de valoare. Locotenent-colonelul László Ferenczy a prezentat pașii preliminari deja făcuți în direcția ghetoizării evreilor, identificând orașele Dej, Cluj, Baia Mare, Gherla, Oradea, Satu Mare și Șimleu Silvaniei ca fiind centrele mari de concentrare prevăzute pentru Districtul Jandarmeresc IX. În cursul operațiunilor antievreiești, s-a adăugat și Bistrița ca un centru suplimentar, în vreme ce Gherla a servit doar ca punct temporar de adunare, cei masați acolo fiind transferați în ghetoul din Cluj.

În Districtul Jandarmeresc X, orașele Reghin, Sfântu Gheorghe și Târgu Mureș au fost selectate pentru a fi centre de concentrare. Ultimele subiecte importante pe agenda conferinței reprezentanților acestui district au fost compoziția diferitelor comisii de ghetoizare, adică ofițerii și oficialii care răspundeau de operațiunile antievreiești, și specificarea zonelor geografice din care evreii urmau să fie transferați către marile centre de ghetoizare. Întrucât cele mai multe dintre aceste ghetouri erau în reședințele de județ, acestea au fost desemnate drept centre de adunare și îmbarcare pentru evreii din diferitele județe.

Operația de ghetoizare

Potrivit decretului și instrucțiunilor orale comunicate la cele două conferințe, responsabilul pentru executarea tuturor măsurilor privind ghetoizarea evreilor era principalul administrator al localității sau al zonei. Potrivit legii maghiare aflată atunci în vigoare, aceasta însemna că responsabili erau primarii localităților, orașelor și municipiilor și adjuncții prefecților, în județe și în zona rurală. Organele poliției și jandarmeriei, ca și organele serviciului civil auxiliar din orașe, inclusiv notarii publici și unitățile sanitare, urmau să fie direct implicate în adunarea și transferul evreilor în ghetouri.

Primarii, acționând în cooperare cu șefii agențiilor subordonate, erau împuterniciți nu numai să conducă și să supervizeze operațiunile de ghetoizare, dar și să fixeze locația ghetourilor și să îi cerceteze pe evreii care solicitau exceptarea. Ei erau responsabili, de asemenea, de asigurarea funcționării serviciilor esențiale în ghetouri.

Cu câteva zile înainte de 3 mai, data prevăzută pentru începutul operațiunii de ghettoizare în Transilvania de Nord, comisiile speciale din orașe și comune au ținut întruniri pentru a determina locația ghetourilor și pentru a pune la punct logistica necesară pentru adunarea evreilor. Comisiile erau, în mod normal, compuse din primari, adjuncții de prefecți și șefii unităților locale de jandarmerie și poliție. Deși aproximativ aceleași proceduri au fost urmate aproape pretutindeni, severitatea cu care s-a realizat ghettoizarea, precum și locația ghetourilor și condițiile din interiorul acestora au depins de atitudinea individuală a primarilor și a ajutoarelor lor. În consecință, în orașe ca Oradea și Satu Mare, ghetourile au fost stabilite în zonele cele mai sărace, în mare parte nelocuite de ne-evrei; în altele, ca Bistrița, Cluj, Reghin, Șimleu Silvaniei și Târgu Mureș, ghetourile au fost stabilite în cărămidării. Ghetoul din Dej se afla situat în Bungur, o pădure în care unii dintre evrei locuiau în barăci improvizate, iar alții sub cerul liber.

La 2 mai, în ajunul ghettoizării, primarii au elaborat instrucțiuni speciale adresate evreilor și le-au răspândit în întreaga zonă aflată sub jurisdicția lor. Textul urma directivele Decretului nr. 6 163/1944, deși a variat ca nuanțe de la un oraș la altul.¹⁵

Ghettoizarea celor aproape 160.000 de evrei din Transilvania de Nord a început la 3 mai, ora 17. Adunarea evreilor s-a făcut potrivit prevederilor Decretului nr. 6163/1944, așa cum au fost detaliate de instrucțiunile orale date de László Endre și de asociații săi la cele două conferințe cu privire la planurile de ghettoizare a regiunii. Evreii erau adunați de echipe stabilite, în general, de biroul primarului local. Acestea erau, de regulă, compuse din slujbași civili, adesea incluzând profesori locali de școală primară sau secundară, jandarmi și polițiști, ca și voluntari *Nyilas*. Unitățile erau organizate de către comisiile primăriilor și acționau sub jurisdicția acestora.

Operațiunea de ghettoizare a fost condusă de un cartier general de dezevreizare cu sediul la Cluj. Această unitate era condusă de László Ferenczy și acționa sub îndrumarea câtorva reprezentanți ai Eichmann – *Sonderkommando*. Contactele între birourile de dezevreizare din Transilvania de Nord și comandamentul central din Budapesta au fost asigurate de două mașini curier-special ale Jandarmeriei, care se deplasau zilnic în direcții opuse, întâlnindu-se la Oradea – punctul de mijloc între capitală și Cluj. Comanda operațională imediată a procesului de ghettoizare din Transilvania de Nord era exercitată de colonelul de jandarmi Tibor Paksy-Kiss, care i-a delegat puteri speciale la Oradea locotenent-colonelului Jenő Péterffy, prietenul său personal și coleg de ideologie.

¹⁵ Ca exemplu, a se vedea textul anunțului redactat de primarul László Gyapay al Oradei, în R. Braham, *Politics*, p. 629.

Evreii din comunele rurale au fost adunați mai întâi în sinagogile locale și/sau în clădirile aparținând comunității. În unele orașe, evreii au fost concentrați în puncte mai mici de colectare în vederea transferării lor în principalele ghetouri. La fiecare stadiu al operațiunii, ei au fost supuși unui proces de expropriere care a căpătat un caracter din ce în ce mai barbar.

Ghetoizarea evreilor din nordul Transilvaniei, ca și din celelalte părți ale Ungariei, s-a făcut fără probleme, fără incidente cunoscute de rezistență, nici din partea evreilor, nici din partea creștinilor. Masele evreiești, ignorante în privința realităților pe care le implica programul Soluției Finale, au plecat spre ghetouri desemnate față de o soartă neplăcută, dar pe care nu o presupuneau fatală. Unii dintre ei își explicau rațional “izolarea” ca fiind un pas logic înainte ca teritoriul pe care locuiau să devină câmp de bătălie. Alții dădeau crezare zvonurilor răspândite de oficialii poliției și jandarmeriei și chiar de unii lideri evrei, că vor fi doar relocați la Kenyérmező, în Transdanubia, unde vor munci în agricultură până la sfârșitul războiului. Alții chiar nutreau speranța că Armata Roșie nu era foarte departe și că, deci, concentrarea lor nu va fi de lungă durată.

Creștinii, chiar și aceia care le erau favorabili evreilor, au fost în cea mai mare parte pasivi. Mulți au cooperat cu autoritățile, din motive ideologice sau din dorința de a obține pe loc beneficii materiale sub forma proprietăților confiscate de la evrei. Ușurința cu care campania antievreiască s-a desfășurat în Transilvania de Nord, ca și în alte zone, poate fi atribuită în parte și absenței unei mișcări de rezistență serioasă, ca să nu mai vorbim de lipsa unei opoziții generale față de persecutarea evreilor. Neutralitatea și pasivitatea au fost atitudinile caracteristice ale capilor Bisericilor creștine din Transilvania de Nord, așa cum se reflectă în comportamentul lui János Vásárhelyi, episcop calvin, și al lui Miklós Józán, episcop unitarian. Excepția exemplară a fost Aron Márton, episcopul catolic de Transilvania, care își avea reședința oficială la Alba Iulia, în partea neocupată a Transilvaniei.¹⁶

Acțiunea de ghetoizare în Transilvania de Nord a fost încheiată în linii generale într-o singură săptămână. Pe durata primei zile a campaniei, au fost adunați aproape 8.000 de evrei. În ziua de 5 mai, la prânz, numărul lor a crescut la 16.144, în 6 mai, la 72.382 și, în 10 mai, la 98.000.¹⁷ Procedura pentru adunarea, interogarea și exproprierea proprietăților evreilor, ca și organizarea și administrarea ghetourilor a fost, în linii generale, aceeași pentru fiecare județ al

¹⁶ Pentru detalii privind mișcările de rezistență, precum și atitudinile și reacțiile liderilor Bisericilor creștine, a se vedea R. Braham, *Politics*, cap. 30.

¹⁷ Aceste cifre nu îi includ pe evreii din județul Maramureș și din alte regiuni ale județelor vecine, care, din punct de vedere geografic, făceau parte din Transilvania de Nord, dar, din punct de vedere administrativ, țineau de Districtul Jandarmeresc VIII. Acești evrei au căzut victimă operațiilor întreprinse în Rutenia Carpatică și în nord-estul Ungariei. A se vedea *Ibidem.*, cap. 17.

Transilvaniei de Nord. Evreii erau adunați în mare viteză, acordându-li-se numai câteva minute pentru a împacheta, apoi erau conduși în ghetouri pe jos. Administrația internă a fiecărui ghetou a împuternicit un Consiliu Evreiesc, format, de regulă, din liderii tradiționali ai comunității evreiești locale.¹⁸

Condițiile din ghetouri

Condițiile de trai în ghetouri ale evreilor din Transilvania de Nord, înainte de deportarea lor, erau tipice pentru toate ghetourile din Ungaria. În centrele de adunare – ghetouri de județ – asigurarea hranei tuturor evreilor, inclusiv a celor transferați din comunitățile vecine, a devenit responsabilitatea Consiliilor Evreiești. Masa principală și, adeseori, singura consta într-o supă subțire de cartofi. Chiar și cu aceste rații minuscule, problema hranei a devenit acută după primele câteva zile, la terminarea proviziilor aduse de evreii din zona rurală. Condițiile de trai din ghetouri erau extrem de dure și, adeseori, profund inumane. Teribila înghesuială din locuințele ghetoului, cu condiții total inadecvate pentru prepararea hranei, spălat, facilități sanitare, a dus la o mizerie intolerabilă și la tensiuni între ocupanții locuințelor. Dar oricât de deplorabile ar fi fost condițiile din ghetourile orașelor, ele nu se puteau compara cu condițiile nemiloase din cărămidării și din păduri, unde mulți evrei au fost ținuti câteva săptămâni sub cerul liber. Malnutriția, absența facilităților sanitare, lipsa posibilităților de a se spăla, ca și vremea nefavorabilă au cauzat, în multe locuri, serioase probleme de sănătate. Provizia de apă pentru miile de locuitori ai ghetourilor consta, în general, într-un număr limitat de cișmele, dintre care unele erau adeseori defecte zile în șir. Șanțuri săpate chiar de evrei erau folosite ca latrine. Afecțiunile minore și răcelile obișnuite erau, desigur, practic omniprezente, însă mulți oameni au pierit din cauza unor maladii grave precum dizenteria, febra tifoidă și pneumonia.

Stării de sănătate dezastruoase i s-a adăugat comportamentul în general barbar al ofițerilor de poliție și jandarmerie care păzeau ghetourile. În fiecare ghetou, autoritățile au destinat o clădire separată pentru a servi ca “monetărie” – un loc unde jandarmi și detectivi urmau să tortureze evrei pentru a-i determina să spună unde și-au ascuns averile. Tehnica lor era, în general, aceeași peste tot. Soții erau adesea torturați în fața soțiilor și a copiilor; frecvent, soțiile erau bătute în fața soților, iar copiii torturați în fața părinților. Metodele folosite erau crude și de o sălbăticie greu de imaginat. Victimele erau bătute la tălpi cu bastoane de lemn sau de cauciuc; erau lovite peste față sau cu picioarele până își pierdeau

¹⁸ Pentru detalii privind compoziția Consiliilor Evreiești și elementele germane și maghiare implicate în operațiunea antievreiască din Transilvania de Nord, a se vedea *Ibidem*, p. 626-652.

cunoștința. Bărbații erau, de cele mai multe ori, loviți la testicule; femeile, adeseori tinere fete, erau perchezitionate vaginal cu colaborarea unor femei voluntare și a moașelor, care nu luau nici o precauție de igienă, de multe ori în fața bărbaților care le interogau. Unii anchetatori deosebit de sadici foloseau dispozitive electrice pentru a-și determina victimele să mărturisească. Unul dintre capetele unui astfel de dispozitiv era fixat în gură, iar altul în vagin sau legat de testicule. Aceste torturi brutale au dus multe victime la nebunie sau la sinucidere.¹⁹

Deși în unele comunități au existat oficiali care s-au străduit să se poarte cât mai uman posibil în acele condiții extraordinare, exemplul lor a fost mai degrabă o excepție decât o regulă.

Marile centre de ghetoizare

Cluj. Ghetoul din Cluj a fost unul dintre cele mai mari din Transilvania de Nord. Ca și în alte zone ale regiunii, ghetoizarea, care a început la 3 mai 1944, a fost precedată de un anunț lipit în întreg orașul cu o zi înainte. Semnat de Lajos Hollóssy-Kuthy, adjunctul șefului poliției, textul anunțului a fost publicat și în presa locală, la 3 mai. Evreii din Cluj și din comunitățile județului Cluj au fost concentrați într-un ghetou stabilit la cărămidăria Iris, în partea de nord a orașului. Chestiunile specifice ale operațiunii de concentrare au fost puse la punct la o întâlnire din data de 2 mai, sub conducerea lui László Vásárhelyi, primarul orașului, László Urbán, șeful poliției și a colonelului de jandarmi Paksy-Kiss. Întrunirea, la care au participat aproape 150 de oficiali ai municipalității însărcinați cu operațiunea de adunare, s-a ocupat de detaliile procesului de ghetoizare, așa cum a fost configurat în decret și la conferința lui László Endre, ținută la Satu Mare la 26 aprilie.

Oficialii maghiari din Cluj au primit asistență de specialitate pentru atacul împotriva evreilor de la SS-*Hauptsturmführer* Strohschneider, comandantul local al serviciilor germane de securitate. Ghetoizarea s-a făcut în ritm rapid. La 10 mai, populația ghetoului ajunsese la 12.000 de persoane. În momentul său de vârf, chiar înainte de deportare, cuprinzându-i atunci

¹⁹ Pentru mărturiile prezentate de acuzare la procesul din 1946 privindu-i pe oficialii implicați în implementare soluției finale în Transilvania de Nord, a se vedea Randolph L. Braham, *Genocide and Retribution. The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Transylvania*, Boston, Kluwer-Nijhoff, 1983. (în continuare: R. Braham, *Genocide*). Sursa principală a acestui studiu a fost sentința (23 mai 1946) procesului din 1946, care a avut loc la Cluj (Ministerul Afacerilor Interne, dosar nr. 40029. *Ancheta Abraham Iosif și alții*, vol 1, partea a II-a, p. 891-1068). Pentru detalii suplimentare, a se vedea secțiunea *Crimă și Pedepsă*. Asupra campaniei antievreiești din Transilvania de Nord în general, a se vedea, de asemenea, *United States Holocaust Memorial Museum, Archive* (citat aici ca USHMM, Archive), RG- 25.004M, Rola 42, dosar 23.

și pe evreii transferați din ghetoul de la Gherla, populația ghetoului din Cluj era de 18.000 de persoane.

Alături de ofițerii menționați mai sus, următorii oficiali au fost și ei implicați masiv în ghetoizarea evreilor: József Forgács, secretarul general al județului Cluj, reprezentându-l pe adjunctul prefectului; Lajos Hollóssy-Kuthy, adjunctul șefului poliției; Géza Papp, un ofițer de poliție de rang înalt; Kázmér Taar, un angajat cu rang înalt al biroului primarului. Comanda generală a procesului de ghetoizare în județul Cluj, cu excepția orașului Cluj, a aparținut lui Ferenc Szász, adjunctul prefectului județului Cluj, și lui József Székely, primarul orașului Huedin. Evreii din diferitele orașe și sate ale județului au fost mai întâi concentrați în localitățile lor, de obicei în sinagogă sau în instituția evreiască adiacentă. După o scurtă perioadă de timp și o primă rundă de exproprieri, ei au fost transferați în ghetoul din Cluj.

Printre cei transferați în ghetoul din Cluj se aflau evrei din multe comunități din districtele Borșa, Cluj, Hida, Huedin și Nadasdia.²⁰ După comunitatea evreiască a Clujului, de departe cele mai mari comunități aduse la cărămidăria Iris au fost cele din Huedin și Gherla. Evreii din Huedin au fost adunați sub comanda și supravegherea lui József Székely, Pál Boldizsár, ofițerul responsabil cu aprovizionarea în oraș, József Orosz, șeful poliției și a ofițerilor de poliție și detectivilor Ferenc Menyhért, András Szentkúti, András Lakatos și Sándor Ojtózi.

Cărămidăria ghetou din Gherla cuprindea aproape 1.600 de evrei. Dintre aceștia, circa 400 erau originari chiar din oraș; alții au fost aduși din comunitățile vecine în districtul Gherla.²¹ Transferul acestor evrei în ghetoul din Cluj s-a făcut sub comanda lui Lajos Tamási, primarul Gherlei, și a lui Ernő Berecki și András Iványi, ofițeri comandanți ai poliției din oraș.

Ghetoul din Cluj s-a aflat sub comanda directă a lui László Urbán. Administrația internă a ghetoului a fost încredințată Consiliului Evreiesc, format din liderii tradiționali ai comunității evreiești locale. Acesta era condus de József Fischer, șeful comunității Neologice a orașului, și îi includea pe rabinul Akiba Glasner, József Fenichel, Gyula Klein, Ernő Marton, redactorul-șef al publicației *Új Kelet* („Estul Nou”), Zsigmond Léb și rabinul Mózes Weinberger (ulterior, Carmilly-Weinberger). Secretar general era József Moskovits, și secretarul Dezső Hermann.

²⁰ Printre aceștia se aflau evreii din Borșa, Ciucea, Gilău, Hida și Pânticeu.

²¹ Printre evreii care au fost adunați inițial în Gherla se aflau cei din satele Aluniș, Băița, Beudiu, Buza, Chiochiș, Dârja, Fizeșu Gherlii, Icloda, Lacu, Livada, Lujerdiu, Manic, Mateiaș, Nasal, Pădureni, Pui, Sic, Sânnicoară și Sânmartin.

József Fischer avea reputația de a fi unul dintre liderii evrei locali care erau complet informați asupra realităților programului nazist al Soluției Finale. El și familia sa s-au aflat printre cei 388 de evrei luați din ghetoul din Cluj și duși la Budapesta – și, eventual, spre libertate – la 10 iunie 1944, ca parte a controversatei înțelegeri a lui Kasztner cu SS-ul.²²

Ghetoul a fost evacuat în șase transporturi, primul dintre acestea fiind executat la 25 mai, iar ultimul la 9 iunie.²³

Dej. Ghetoul din Dej a cuprins cea mai mare parte a evreilor din județul Someș. Sub conducerea administrativă a prefectului Béla Bethlen, județul a fost reprezentat la conferința de la 26 aprilie cu László Endre, la Satu Mare, de: János Schilling, adjunctul de prefect; Jenő Veress, primarul Dejului; Lajos Tamási, primarul Gherlei; Gyula Sárosi, șeful poliției din Dej; Ernő Berecki, șeful poliției din Gherla, și Pál Antalffy, comandatul jandarmeriei din Someș. Obiectivele și deciziile acestei conferințe au fost comunicate ofițerilor șefi ai serviciului civil, jandarmeriei și poliției din județ la o întâlnire specială convocată și condusă de János Schilling la 30 aprilie. Ca și în alte părți, acțiunea de ghetoizare a început la 3 mai. Adunarea evreilor din județ s-a făcut sub conducerea lui Pál Antalffy. Ghetoul din Dej s-a aflat printre cele mai mizere din Transilvania de Nord. La insistența oficialilor locali virulent antisemiți, acesta a fost stabilit într-o pădure – așa-numita „Bungur” – situată la aproximativ două mile de oraș. În momentul de vârf, ghetoul cuprindea 7.800 de evrei, inclusiv cei 3.700 de evrei din oraș. Alții au fost aduși din comunitățile rurale ale județului Someș, mulți dintre ei fiind adunați, inițial, în reședințele de district de la Beclean, Chiochiș, Dej, Gherla, Ileanda și Lăpuș.²⁴ Cei mai norocoși dintre locuitorii ghetoului se adăposteau în barăci improvizate, ceilalți fie în corturi făcute manual, fie trăiau sub cerul liber. Înainte de transferul către „Bungur”, evreii din Dej au fost concentrați în trei centre din interiorul orașului, unde au fost supuși la percheziții corporale pentru a li se lua obiectele de valoare.

Ghetoul, încercuit cu sârmă ghimpată, era păzit de poliția locală, ajutată de o unitate specială formată din 40 de jandarmi, adusă de la Zalău. Comanda supremă a ghetoului se afla în mâinile lui Takáts, un “agent guvernamental”. Administrația internă a ghetoului a fost încredințată Consiliului Evreiesc, compus din liderii respectați ai comunității locale. Consiliul îi includea pe Lázár Albert (președinte), Ferenc Ordentlich, Samu Weinberger, Manó

²² Pentru detalii, a se vedea R. Braham, *Politics*, cap. 29.

²³ Pentru detalii, a se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 24-27, 123-141, și *PH-R*, p. 243-253.

²⁴ Printre acestea se aflau micile comunități evreiești din Beclean, Beudiu, Bobâlna, Icloda, Ileanda, Lăpuș, Mica, Reteag, Șintereag, Urișor și Uriu. Cei adunați la Gherla au fost transferați în ghetoul din Cluj.

Weinberger și Andor Agai. Dr. Oszkar Engelberg era medicul șef al ghetoului, iar Zoltán Singer era reprezentantul economic responsabil cu aprovizionarea.

Condițiile sanitare din ghetou erau deplorabile, ca și serviciile de bază și aprovizionarea. Această situație s-a datorat în mare măsură, relei voințe a lui Jenő Veress, primarul Dejului, și a doctorului Zsigmond Lehnár, medicul șef. Echipele de anchetatori care căutau bunuri de valoare au fost la fel de crude la Dej ca și în alte părți. Printre cei implicați în astfel de anchete au fost József Fekete, József Gecse, Maria Fekete, Jenő Takács, József Lakadár și ofițerii de poliție Albert (Béla) Garamvolgyi, János Somorlyai, János Kassai și Miklós Désaknai.

Ghetoul a fost lichidat între 28 mai și 8 iunie, din el fiind deportați 7.674 de evrei, în trei transporturi. Câțiva evrei au reușit să scape din ghetou. Printre aceștia s-a aflat rabinul József Paneth din Ileanda Mare, care, împreună cu nouă membri ai familiei sale, se pare că a reușit să ajungă în siguranță în România.²⁵

Șimleu Silvaniei. Ghettoizarea evreilor din județul Sălaj s-a făcut sub comanda și supravegherea oficialilor care au participat la conferința de la Satu Mare din 26 aprilie: András Gazda, adjunctul prefectului județului; János Sréter, primarul Zalăului; József Udvari, primarul Șimleului Silvaniei; locotenent-colonel György Mariska, comandantul unității de jandarmi a județului; Ferenc Elekes, șeful poliției din Zalău; István Pethes, șeful poliției din Șimleul Silvaniei. Baronul János Jósika, prefectul județului Zalău, a demisionat imediat ce a fost informat de András Gazda despre deciziile luate la conferința din 26 aprilie. El a fost unul dintre puținii oficiali unguri care au îndrăznit să ia o poziție publică împotriva acțiunilor antievreiești, considerându-le atât imorale, cât și ilegale. Succesorul său, László Szlávi, un împuternicit al guvernului Sztójay, nu a avut asemenea scrupule și a cooperat deplin la implementarea măsurilor antievreiești.

La scurtă vreme după reîntoarcerea de la Satu Mare, s-au organizat consultări la biroul prefectului cu Béla Sámi, responsabilul șef al județului, doctorii Suchi și Ferenc Molnár, șefii sectorului de sănătate din județul Sălaj și, respectiv, din Șimleu Silvaniei, László Krasznai, conducătorul districtului Șimleu Silvaniei, și István Kemecey de la departamentul serviciilor tehnice din Șimleul Silvaniei, cu scopul de a se stabili o locație pentru ghetou.

Adunarea evreilor din Șimleu Silvaniei s-a făcut sub comanda directă a lui István Pethes; în Zalău, sub conducerea lui Ferenc Elekes, iar în alte părți ale județului sub direcția

²⁵ A se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 27-29, 178-187. A se vedea, de asemenea, USHMM, Arhive, RG-25.004M, rola 52, dosar 2044; rola 72, dosar 40027; rolele 89-90, dosar 40029.b.

lui András Gazda și sub conducerea nemijlocită a locotenent-colonelului György Mariska. Printre comunitățile mai mari care au fost afectate s-au aflat cele din Tășnad și Crasna.

Evreii din județul Sălaj au fost concentrați în cărămidăria Klein din Cehei, într-o zonă mlăștinoasă și noroioasă, la aproximativ trei mile distanță de Șimleu Silvaniei. La momentul de vârf, ghetoul adăpostea aproape 8.500 de evrei.²⁶ Printre aceștia se aflau evreii din comunitățile din districtele Crasna, Cehu Silvaniei, Jibou, Șimleu Silvaniei, Supuru de Jos, Tășnad și Zalău.²⁷ Deoarece adăposturile construite din cărămizi erau în număr limitat, mulți locuitori ai ghetoului erau obligați să trăiască sub cerul liber. Ghetoul era păzit de o unitate specială de jandarmi de la Budapesta și era condus de Krasznai, unul dintre cei mai cruzi comandanți de ghetou din Ungaria.

Drept rezultat al torturilor, hranei necorespunzătoare și aprovizionării total inadecvate cu apă a ghetoului, evreii din județul Sălaj au ajuns la Auschwitz într-o stare foarte proastă, ceea ce a făcut ca un procent neobișnuit de mare să fie selectați pentru gazare imediat după sosirea în lagăr. Deportările de la Cehei au avut loc între 31 mai și 6 iunie, în trei transporturi.²⁸

Satu Mare. Datorită relativ importante concentrării a evreilor în județul Satu Mare, autoritățile maghiare au înființat două ghetouri în județ: unul în orașul Satu Mare, altul la Baia Mare. La început, Carei a fost de asemenea folosit drept centru de concentrare pentru evreii care locuiau acolo și în comunitățile învecinate. Totuși, după o scurtă perioadă, evreii din ghetoul de la Carei, care era condus de un Consiliu Evreiesc compus din István Antal, Jenő Pfefferman, Ernő Deutsch și Lajos Jakobovics, au fost transferați în ghetoul din Satu Mare.²⁹

Reprezentanții județului la conferința de la Satu Mare, din 26 aprilie, au fost László Csóka, primarul orașului Satu Mare; Endre Boér, adjunctul prefectului județului; Zoltán Rogozi Papp, adjunctul primarului din orașul Satu Mare; Ernő Pirkler, secretarul general al orașului, reprezentanți ai poliției și jandarmeriei.

²⁶ Printre aceștia erau evreii din orașele Crasna, Șimleu Silvaniei, Tășnad și Zalău. Referitor la Șimleu Silvaniei, a se vedea USHMM, Arhive, RG-25.004M, rolele 90, 92 și 94, dosar 40029, Pentru Tășnad, a se vedea rola 50, dosarele 1106, 30 (502) și 422 (666).

²⁷ Printre aceștia se aflau evreii din orașele Buciumi, Cehei, Cehu Silvaniei, Jibou, Nușfalău, Pir, Șimleu Silvaniei, Supuru de Jos, Supuru de Sus, Surduc, Tășnad și Zalău.

²⁸ Pentru detalii suplimentare, a se vedea R. Brahams, *Genocide*, p. 29-30, 162-178.

²⁹ Ca sursă documentară pentru Carei, a se vedea HSHMM, Arhive, RG-25004M, rola 40, dosar 12; rola 50, dosar 446(678) și rola 51, dosar 1130 (III).

Comisiile pentru arestarea evreilor din Satu Mare și din împrejurimi au fost stabilite la o întrunire ținută la scurt timp după conferință. Aceasta a fost prezidată de László Csóka și au participat la ea reprezentanți ai poliției și jandarmeriei, inclusiv Károly Csegezi, Bela Sárközi și Jenő Nagy, din partea Poliției, și N. Deményi, din partea jandarmeriei. Membri ai consiliilor financiare și educaționale ale orașului au luat parte și ei la lucrările comisiei. Ghettoizarea în Satu Mare s-a făcut cu cooperarea lui László Csóka; în restul județului, evreii au fost adunați sub comanda administrativă a lui Endre Boér.

În momentul său de vîrf, ghetoul din Satu Mare a adăpostit aproximativ 18.000 de evrei. Ei fuseseră adunați din următoarele unsprezece districte ale județului: Arduș, Baia Mare, Carei, Copalnic Mănăștur, Csenger (azi, în Ungaria), Fehérgyarmat (azi în Ungaria), Mátészalka (azi în Ungaria), Orașu Nou, Satu Mare, Șomcuta Mare și Seini.³⁰ Comandantul ghetoului era Béla Sárközi, ofițerul de poliție responsabil de ramura locală a Oficiului Național Central pentru Controlul Străinilor (*Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság* – KEOKH). Consiliul Evreiesc era condus de Zoltán Schwartz și îi includea pe Samuel Rosenberg, liderul comunității evreiești, Singer, Lajos Vinkler și József Borgida, cu toții șefi foarte respectați ai comunității evreiești din Satu Mare.

Perchezițiile pentru descoperirea bunurilor de valoare au fost făcute cu cruzimea obișnuită de Sárközi, Csegezi și Deményi. Eficiența lor a fost sporită de prezența unei unități speciale formate din 50 de jandarmi din împrejurimile localității Mérk.

Ghetoul a fost lichidat prin deportarea evreilor în cursul a șase transporturi, între 19 mai și 1 iunie.³¹

Baia Mare. Ghettoizarea evreilor din Baia Mare și ai diferitelor comunități din districtele sud-estice ale județului Satu Mare s-a făcut urmând liniile de bază stabilite la câteva zile după conferința de la Satu Mare. Întrunirea liderilor locali a avut loc la sediul Partidului Crucilor cu Săgeți din Baia Mare, la ea participând și László Endre. Orașul a fost reprezentat, la început de adjunctul de primar Károly Tamás, dar acesta a fost înlocuit curând de István Rosner, un ajutor al șefului poliției, care s-a dovedit mai maleabil. Printre alții, au fost prezenți Jenő Nagy, șeful poliției; Sándor Vajai, fost secretar general al biroului primarului; Tibor Várhelyi, comandantul unității de jandarmi; Gyula Gergely, liderul

³⁰ Printre evreii concentrați în ghetoul de la Satu Mare, se aflau cei de la Apa, Batiz, Bixad, Carașeu, Carei, Craidorolt, Copalnic Mănăștur, Lechința, Livada Mică, Medieșu Aurit, Micula, Mireșu Mare, Negrești-Oaș, Orașu Nou, Seini, Șomcuta Mare, Trip, Vama și Viile Satu Mare. Pentru Bixad, a se vedea USHMM, Arhive, RG-25.004M, rola 51, dosar 152 (1). Pentru Negrești-Oaș, rola 49, dosar 714 și rola 50, dosar 7141.

³¹ Pentru detalii suplimentare despre ghetoul din Satu Mare, a se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 31-32, 101-113. A se vedea și USDHMM, Arhive, Rg-25.004M, rola 51, dosar 854(I) și 920 (I); rola 88, dosar 40029, vol. 4.

Partidului Crucilor cu Săgeți din Transilvania de Nord; József Haracsek, președintele Asociației Baross (o asociație virulent antisemită a oamenilor de afaceri creștini).

Ghetoul pentru evreii din orașul Baia Mare a fost stabilit pe terenurile virane ale Fabricii de sticlă König; evreii aparținând diferitelor comunități din districtele Baia Mare, Șomcuta Mare și Copalnic Mănăstur au fost cantonați în niște grajduri din Valea Borcutului, aflate la aproximativ două mile de oraș. Adunarea evreilor și perchezițiile după bunuri de valoare s-au făcut sub comanda lui Jenő Nagy și Gyula Gergely, cu participarea SS-*Hauptsturmführer* Franz Abromeit. Ghetoul din Baia Mare cuprindea aproximativ 3.500 de evrei, iar cel din Valea Borcutului, în jur de 2.000. Dintre aceștia din urmă, numai 200 și-au găsit adăpost în grajduri; ceilalți au fost cantonați sub cerul liber. Comandantul șef al ghetoului a fost Tibor Várhelyi. Evreii din ghetoul de la Baia Mare au fost supuși torturilor și metodelor de anchetă obișnuite în toate ghetourile. Printre cei implicați în aceste anchete, conduși de Nagy și de Várhelyi, au fost Károly Balogh și László Berentes, asociați la Fabrica Phoenix din Baia Mare, ca și Haracsek, Péter Czeisberger, Zoltán Osváth și detectivii József Orgoványi, Imre Vajai și István Bertalan. Răspunderea generală pentru administrarea județului îi revenea, la vremea respectivă, lui Barnabás Endrödi, care a fost numit prefect al județului Satu Mare de către guvernul Sztójay, la 25 aprilie 1944.

Cei 5.916 evrei din cele două ghetouri au fost deportați în două transporturi, între 31 mai și 5 iunie.³²

Bistrița. Cei aproximativ 6.000 de evrei din Bistrița și din comunitățile județului Bistrița-Năsăud au fost concentrați la ferma Stamboli, aflată la 2-3 mile de oraș. Aproape 2.500 de locuitori ai ghetoului proveneau chiar din Bistrița. Ceilalți au fost aduși din comunitățile din districtele Bistrița de Jos și Bistrița de Sus, Năsăud și Rodna.³³

Ghetoizarea evreilor din oraș s-a făcut sub comanda primarului Norbert Kuales și a șefului poliției, Miklós Debreczeni. În alte comunități ale județului, operațiunea a fost condusă de László Smolenszki, adjunctul de prefect, și locotenent-colonelul de jandarmi Ernő Pasztai. Toți patru participaseră, împreună cu László Endre, la conferința din 28 aprilie de la Târgu Mureș.

³² Pentru alte detalii despre Baia Mare, a se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 32-33, 113.123. A se vedea și USHMM, Arhive, RG-25004M, rola 42, dosar 40030; rolele 90 și 94, dosar 40029. Pentru Baia Sprie, a se vedea rola 60, dosar 22291.

³³ Printre evreii din zona rurală transferați în ghetoul din Bistrița se aflau cei din Ilva Mare, Ilva Mică, Lechința, Năsăud, Nimigea de Jos, Prundu Bârgăului, Rodna, Romuli, Șieu.

Ghetoul, constând dintr-un număr de barăci și adăposturi pentru porci, era inadecvat din toate punctele de vedere. Resursele de apă și hrană au fost, în mare parte, foarte sărace, din cauza comportamentului inacceptabil al lui Heinrich Smolka, cel însărcinat cu asigurarea lor. Printre cei care au cooperat cu Smolka la persecutarea evreilor s-a aflat Gusztáv Órendi, un agent al Gestapo din Bistrița. Autoritățile polițienești locale au asigurat paza ghetoului cu 25 de jandarmi din Dumitra, trimiși la Bistrița de colonelul Paksy-Kiss. După 10 mai 1944, prefect al județului a fost Kálmán Borbély.

Deportarea celor 5.981 de evrei din Bistrița a avut loc la 2 și 6 iunie 1944.³⁴

Oradea. Cel mai mare ghetou din Ungaria – cu excepția celui din Budapesta – a fost cel din Oradea. De fapt, în acest oraș erau două ghetouri: unul pentru evreii din localitate, ce cuprindea 27.000 de persoane, aflat în apropierea Marii sinagogi ortodoxe și a Pieței Mari; celălalt, pentru cei aproape 8.000 de evrei aduși din multele comunități rurale ale următoarelor douăsprezece districte: Aleșd, Berettyóújfalu (azi, în Ungaria), Biharkeresztes (azi, în Ungaria), Cefa, Derecske (azi, în Ungaria), Marghita, Oradea, Săcueni, Sălard, Salonta Mare, Sárrét (azi, în Ungaria) și Valea lui Mihai. Mulți dintre evreii acestor comunități au fost concentrați în și în jurul depozitului de lemne Mezey.³⁵

Ghetoul din Oradea era extraordinar de suprapopulat. Evreii din oraș, care constituiau aproape 30 la sută din populația localității, au fost înghesuiți pe o suprafață care putea adăposti doar a cinsprezecea parte, și nu a cincea parte din populația orașului. Densitatea era atât de mare încât 14-15 evrei împărțeau o singură cameră. Ca toate celelalte ghetouri, cel din Oradea suferea de pe urma lipsei de alimente; au existat, de asemenea, victime ale măsurilor punitive practicate de o administrație locală deosebit de sălbatică; adeseori, conducerea antisemită a orașului întrerupea electricitatea și apa în ghetou. Mai mult, sub comanda locotenent-colonelului Jenő Péterffy, jandarmii au fost deosebit de sadici la “monetăria” locală, care se afla în Fabrica de bere Dréher, în imediata vecinătate a ghetoului. În interior, ghetoul era administrat de un Consiliu Evreiesc, condus de Sándor Leitner, liderul comunității evreilor ortodocși.

³⁴ Pentru alte detalii, a se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 33, 187-190.

³⁵ Printre comunitățile evreiești concentrate în acest depozit se aflau cele din Aleșd, Biharia, Borod, Marghita, Săcueni, Sălard, Salonta și Valea lui Mihai. Pentru Marghita, a se vedea USHMM, Arhive, Rg-25004M, rola 88, dosar 40029; pentru Salonta, a se vedea rola 42, dosar 40030, document 43.

Deportarea evreilor a început cu “evacuarea” celor concentrați în depozitul de lemne Mezey, la 23 mai. Aceasta a fost urmată, la 28 mai, de primul transport care a avut loc chiar din oraș. Ultimul transport a părăsit Oradea la 27 iunie.³⁶

Țara Secuilor. În Districtul Jandarmeresc X, așa-zisa Țară a Secuilor (Szekler Land), care cuprindea județele Mureș-Turda, Ciuc, Odorheiu și Trei Scaune, evreii au fost plasați în trei mari ghetouri: Târgu Mureș, Reghin și Sfântu Gheorghe.

Concentrarea evreilor din județele Țării Secuilor s-a făcut potrivit hotărârii conferinței de la Târgu Mureș, din 28 aprilie 1944. Aceasta a fost condusă de László Endre și i-a reunit pe toți prefecții, primarii orașelor, șefii districtelor și ofițerii de rang înalt ai poliției și jandarmeriei din regiune. Așa cum s-a decis la conferință, ghetoul din Târgu Mureș îi cuprindea nu numai pe evreii din oraș, ci și pe aceia din comunitățile județului Odorheiu și din partea de vest a județului Mureș-Turda. Ghetoul din Reghin îi cuprindea pe evreii din comunitățile părții de est a județului Mureș-Turda și pe cei din sudul județului Ciuc. Ghetoul din Sfântu Gheorghe a fost înființat pentru evreii din județul Trei Scaune și din partea de sud a județului Ciuc. Ca peste tot, evreii din diferitele comunități au fost mai întâi concentrați în sinagogile locale sau în clădirile aparținând comunității înainte de a fi transferați în ghetourile de care aparțineau.³⁷

Târgu Mureș. Ghetoul din Târgu Mureș a fost stabilit într-o cărămidărie dezafectată de pe strada Koronkai, pe o suprafață de aproximativ 25.000 de metri pătrați. El se compunea dintr-o clădire mare, cu acoperișul găurit și podea de ciment; deoarece nu mai era folosită de câțiva ani, aceasta era extrem de insalubră. Populația ghetoului se ridica la 7.380 de evrei, dintre care aproximativ 5.500 proveneau chiar din oraș, iar ceilalți din comunitățile câtorva districte, ca Band, Miercurea Nirajului, Sângeorgiu de Pădure și Sovata. Printre ei se aflau 276 de evrei din Sfântu Gheorghe și evreii din Bezidu Nou, descendenți ai secuilor care se convertiseră la iudaism la începuturile existenței Principatului Transilvaniei. S-a afirmat că acestor evrei li s-a dat șansa de a scăpa de ghetoizare dacă se declarau maghiari creștini dar, potrivit unor surse, au refuzat.³⁸

³⁶ Pentru alte detalii, a se vedea Braham, *Genocide*, pp. 33-36, 79-101 și *PH-R*, p. 61-75. Alte documente despre destinul evreilor din Oradea și din județul Bihor, la USHMM, Arhive, Rg-25004M, rola 42, dosar 40030; rola 73, dosar 40027; rola 87, dosar 40029.

³⁷ Despre Țara Secuilor în general, a se vedea USHMM, Arhive, RG-25004M, rola 51, document 1160 (I) și Fond *Tribunalul Poporului-Cluj, 1945-1946*, rola 1, document 11.

³⁸ Ghetoul din Târgu Mureș îi mai cuprindea pe evreii din Band, Miercurea Nirajului, Sângeorgiu de Pădure și Sovata.

Aproximativ 2.400 de evrei din cei 7.380 prezenți în cărămidărie, cel mai mare ghetou din zonă, și-au găsit adăpost în clădirile care serviseră la uscarea cărămizilor; ceilalți au trebuit să se descurce sub cerul liber. Comandantul ghetoului a fost șeful poliției, Géza Bedő; adjunctul său era Dezső Liptai. Consiliul Evreiesc, care a făcut tot ce a putut ca să ușureze suferința evreilor, îi includea pe Samu Ábrahám, Mayer Csengeri, Mór Darvas, Ernő Goldstein, József Helmer, Dezső Léderer, Jenő Schwimmer, Ernő Singer și Manón Szofer.

Condițiile din acest ghetou erau la fel de mizerabile ca peste tot; aprovizionarea cu apă constituind o problemă deosebită. Dr. Ádám Horváth, responsabilul cu sănătatea al orașului, și adjunctul său, dr. Mátyás Talos, au fost principalii responsabili pentru dezastrul serviciilor sanitare și de sănătate din ghetou.

Evreii din Târgul Mureș au fost concentrați sub comanda generală a primarului Ferenc Májay, care a participat la conferința convocată de László Endre. De fapt, Májay a procedat la implementarea instrucțiunilor lui Endre chiar la o zi după conferință, când a dispus ca principala sinagogă din oraș să fie transformată în spital improvizat. Unitățile de jandarmerie și poliție care au fost direct implicate în procesul de ghetoizare se aflau sub comanda directă a colonelului János Papp, șeful Directoratului Jandarmeriei din cele patru județe ale Țării Secuilor; colonelului János Zalantai, comandantul legiunii de jandarmi din județul Mureș-Turda; și a lui Géza Bedő. Un rol de conducător au avut și colonelul Géza Körmendi, comandantul unităților de honvezi din oraș și județ, și generalul István Kozma, șeful așa-numitei Gărzi de Frontieră Secuiești (*Székely Határőr*), organizație paramilitară. Participarea la operațiuni a comandanților honvezilor (forțele armate maghiare) a avut un caracter de excepție, deoarece unitățile armatei regulate nu au fost, în mod normal, implicate în procesul de ghetoizare. Kozma a declarat că s-a implicat la cererea personală a lui László Endre. Maiorul Schröder, reprezentantul local al Gestapo, a oferit asistența tehnică necesară pentru operațiunea antievreiască.

Cu toată brutalitatea și eficiența autorităților militar-administrative locale, Paksy-Kiss a găsit nesatisfăcătoare implicarea lor în această operațiune și a trimis, pentru a le asista, o unitate specială de jandarmi. Concentrarea evreilor s-a făcut cu ajutorul aripii locale a organizației paramilitare de tineret Levente.

Colaboratorii apropiați ai lui Májay la inițierea și administrarea măsurilor antievreiești în Târgu Mureș au fost Ferenc Henner, șeful notarilor de la primărie, și Ernő Jávör, notar-șef la prefectură. În județul Mureș-Turda, concentrarea s-a făcut sub conducerea lui Andor Joós și Zsigmond Marton, prefectul și, respectiv, adjunctul prefectului.

În județul Odorhei și în orașul Sfântu Gheorghe, reședința județului, ghetoizarea s-a făcut sub supravegherea generală a prefectului Dezső Gálfy. Comanda directă în județ a fost exercitată de adjunctul de prefect István Bonda și de către locotenent-colonelul László Kiss, comandantul jandarmeriei din județ. În orașul Sfântu Gheorghe, adunarea evreilor a fost condusă de maiorul Ferenc Filó și de șeful poliției, János Zsigmond.

Ca și alte ghetouri, cel din Târgu Mureș avea o “comisie de cercetare”, a cărei funcție era să evalueze petițiile adresate de evrei, inclusiv cererile pentru statutul de exceptat. Comisia, a cărei atitudine față de evrei a fost extrem de negativă, era formată din Májay, Bedő și colonelul de jandarmi Loránt Bocskor. Și în Târgu Mureș exista o “monetărie”, aflată într-o mică clădire din interiorul ghetoului. Printre torționarii care au participat la obținerea bunurilor de valoare de la evrei au fost Ferenc Sallós, căpitanii Konya și Pintér, din partea jandarmeriei.

Primul transport a fost trimis către Auschwitz la 27 mai 1944. La 8 iunie, când pleca al treilea transport, 7.549 de evrei fuseseră evacuați din acest ghetou local.³⁹

Reghin. Ghetoul din Reghin a fost stabilit într-o cărămidărie total neadecvată, aleasă de primarul Imre Schmidt și de șeful poliției, János Dudás. Ambii au participat, împreună cu László Endre, la conferința de la Târgu Mureș din 28 aprilie 1944. În alegerea locului pentru ghetou și în operațiunea de adunare a evreilor, ei au fost asistați de către maiorul László Komáromi, șeful forțelor de honvezi din Reghin; locotenentul G. Szentpály Kálmán, comandantul unității locale de jandarmi, și de Jenő Csordácsics, consilier la primărie și “expertul” local în problema evreiască.

Cea mai mare parte a evreilor au fost cazați în clădiri fără pereți, care serviseră la uscarea cărămizilor. Unii s-au văzut obligați să rămână sub cerul liber, iar câtorva li s-a permis să locuiască în case situate lângă ghetou, la marginea orașului. La momentul de vârf, ghetoul număra 4.000 de persoane, dintre care aproximativ 1.400 erau chiar din oraș. Ceilalți au fost aduși din partea de est a județului Mureș-Turda și din nordul județului Ciuc.⁴⁰

Evreii din Gheorghieni, județul Ciuc, au fost adunați sub supravegherea primarului Mátyás Tóth și a șefului poliției, Géza Polánkai. Chiar și evreii care obținuseră exceptarea au fost luați împreună cu ceilalți și duși în localul școlii primare, unde percheziția pentru găsirea bunurilor de valoare era condusă de Béla Ferenczi, membru al departamentului local de

³⁹ USHMM, RG-25.004M, rola 50, dosarele 10781, 10861; rolele 88 și 89, dosar 40029.

⁴⁰ Printre aceștia, se aflau evrei din Ieronești, Lunca Bradului, Răstolița și Toplița.

poliție. După trei zile petrecute în localul școlii, unde nu au primit aproape deloc mâncare, evreii au fost transferați în ghetoul din Reghin.⁴¹

Ghetoul din Reghin era păzit de poliția locală și de o unitate specială formată din 40 de jandarmi din Szeged. Condițiile din ghetou erau similare celor existente în alte părți. Perchezițiile pentru găsirea bunurilor de valoare se făceau sub conducerea ofițerilor de poliție și de jandarmerie care păzeau ghetoul și cu participarea lui Pál Bányai, Balázs Biró, András Fehér și Istvan Gösi, membri ai unităților speciale de anchetă ale jandarmeriei. Pentru a ajuta la anchetarea evreilor din Gheorghieni, Béla Ferenczi a fost solicitat să facă deplasarea de la Gheorghieni la Reghin. La anchetă, Irma Lovas era responsabilă de perchezițiile vaginale. Ghetoul se afla sub conducerea directă a lui János Dudás.

Sfântu Gheorghe. În ghetoul din Sfântu Gheorghe au fost aduși evreii din localitate, ca și aceia din micile comunități din județul Trei Scaune și din partea de sud a județului Ciuc. Populația totală a ghetoului era de 850 de persoane.⁴²

Comisia pentru stabilirea amplasamentului ghetoului era formată din Gábor Szentiványi, prefectul județului Trei Scaune, care s-a purtat destul de decent cu evreii din zona rurală; Andor Barábas, adjunctul de prefect; István Vincze, șeful poliției din Sfântu Gheorghe; locotenent-colonelul Balla, comandantul jandarmilor din județul Trei Scaune. Toți aceștia participaseră, împreună cu László Endre, la conferința de la Târgu Mureș. Ghettoizarea celor câteva sute de evrei din orașul Sfântu Gheorghe a diferit ca procedură față de ceea ce s-a întâmplat în alte părți. La 2 mai 1944, evreilor li s-a cerut de către poliție să se prezinte a doua zi, la ora 6 dimineața, la sediul acesteia, împreună cu toți membrii de familie. O persoană din fiecare familie a fost lăsată să se întoarcă acasă, însoțită de un polițist, pentru a lua bunurile esențiale, admise de autorități. După aceea, evreii au fost transferați într-o clădire neterminată, care nu avea nici uși, nici ferestre.

Evreii din județul Ciuc, inclusiv cei din Miercurea Ciuc,⁴³ au fost adunați sub comanda generală a următorilor: Ernő Gaáli, prefectul județului Ciuc; József Abraham, adjunctul prefectului; Gerő Szász, primarul din Miercurea Ciuc; Pál Farkas, șeful poliției orașului; locotenent-colonelul Tivadar Lóhr, comandantul jandarmilor din Miercurea Ciuc. Ca și responsabilii orașului și ai județului Trei Scaune, și acești oficiali participaseră la întâlnirea de la Târgu Mureș, cu László Endre.

⁴¹ USHMM, Arhive, RG-25.004M, rola 73, dosar 40027; rola 89, dosar 40029.

⁴² Alături de evreii din Sfântu Gheorghe, în ghetou se aflau evreii din Boroșneu Mare, Covasna și Târgu Secuiesc.

⁴³ USHMM, Rg-25.004M, rola 50, dosare 1106 și 1920.

Condițiile din ghetoul de la Sf. Gheorghe, care se afla sub comanda directă a unui ofițer SS neidentificat, erau dure. Evreii din acest ghetou au fost transferați în ghetoul de la Reghin după o săptămână.⁴⁴

Sighetu Marmației. Deși, din punct de vedere geografic, județul Maramureș făcea parte din Transilvania de Nord, pentru scopurile dezvezării a fost considerat parte a Ruteniei Carpatice și a nord-estului Ungariei. Deoarece cuprindea una dintre cele mai mari concentrări de evrei ortodocși și hasidici din Ungaria, oficialii germani și maghiari au fost deosebit de preocupați de curățarea acestei zone de evrei.

Detaliile măsurilor antievreiești aplicate în județul Maramureș, ca și în Rutenia Carpatică în întregimea ei, au fost adoptate la conferința de la Munkács, din 12 aprilie 1944. Județul Maramureș și municipalitatea din Sighetu Marmației au fost reprezentate la această conferință de László Illinyi, adjunctul de prefect; Sándor Gyulafalvi Rednik, primarul Sighetului Marmației; Lajos Tóth, șeful poliției; colonelul Zoltán Agy, comandantul legiunii locale de jandarmi; și colonelul Sárvári, comandantul Districtului Jandarmeresc IV. În dimineața zilei de 15 aprilie, László Illinyi a convocat o întrunire la Sighetu Marmației cu înalții oficiali ai județului pentru a discuta detaliile procesului de ghettoizare, inclusiv alegerea amplasamentelor ghetourilor. În aceeași după-amiază, Lajos Tóth a prezidat o întrunire a șefilor jandarmeriei din Sighetu Marmației, la care s-au trecut în revistă detaliile operațiunii. Această întrunire a stabilit și cele 20 de comisii responsabile de adunarea evreilor. Din fiecare comisie făceau parte un ofițer de poliție, unul de jandarmi și un reprezentant al serviciilor civile.

Ghetoul din Sighetu Marmației a fost stabilit în două secțiuni periferice ale orașului, locuite inițial de categoriile cele mai sărace ale evreimii. În ghetou s-au aflat peste 12.000 de evrei, dintre care puțin peste 10.000 proveneau chiar din oraș. Ceilalți au fost aduși din multe sate cu populație majoritar românească aflate în cuprinsul districtelor Dragomirești, Maramureș, Ocna Șugatag, Ökörmező (azi în Ucraina), Rahó (azi, în Ucraina), Técső (azi, în Ucraina) și Vișeu de Sus.⁴⁵

Ghetoul era extrem de aglomerat, aproape fiecare cameră din fiecare clădire, inclusiv pivnițele și podurile, fiind locuită de 15 până la 24 de persoane. Ferestrele clădirilor de la marginea ghetoului au fost vopsite în alb, pentru a-i împiedica pe locuitorii ghetoului să

⁴⁴ *Ibidem*, rolele 89 și 94, dosar 40029. Pentru alte detalii asupra sortii evreilor din județele Țării Secuilor, a se vedea Braham, *Genocide*, p. 36-40, 141-157.

⁴⁵ Printre aceștia s-au aflat evreii din Berbești, Bârsana, Budești, Giulești, Mara, Nănești, Oncești, Poienile Izei, Sârbi, Strâmtura și Vadu Izei. Pentru Berbești, a se vedea și USHMM, RG-25.004M, rola 61, dosar 7081.

comunice cu ne-evreii. Pentru a asigura izolarea ghetoului, acesta a fost încercuit cu sârmă ghimpată și păzit nu numai de poliția locală, ci și de o unitate specială formată din 50 de jandarmi, aduși din Miskolc, sub comanda colonelului Sárvári. Comandantul ghetoului era Lajos Tóth. Adjunctul său era József Konyuk, șeful pompierilor din localitate. Ghetoul se afla sub autoritatea generală a lui Sándor Gyulafalvi Rednik, al cărui consilier expert pe probleme evreiești era Ferenc Hullmann. Hullmann a fost acela care a respins practic, toate cererile înaintate de Consiliul Evreiesc prin care se solicita îmbunătățirea condițiilor de viață pentru locuitorii ghetoului.

Consiliul Evreiesc era format din rabinul Samu Danzig, Lipót Jozzovits, Jenő Keszner, Ferenc Krausz, Mór Jakobovits și Ignátz Vogel.

Ca în toate celelalte ghetouri, și la Sighetu Marmăției exista o „monetărie”, în care evreii erau torturați pentru a spune unde și-au ascuns bunurile de valoare. Echipa de torționari era formată din Tóth, Sárvári, János Fejér, comisar de poliție, și József Konyuk. Pe perioada măsurilor antievreiești, șeful județului Maramureș era László Szaplanczai, un membru de frunte al Partidului Renașterii Maghiare (*Magyar Megújulás Pártja*) al lui Béla Imrédy.

Ghetoul din Sighetu Marmăției a fost printre primele lichidate după începerea deportării în masă, la 15 mai 1944, prin evacuarea a 12.849 de evrei, în patru transporturi, care au plecat din oraș la 16 și la 22 mai. Câțiva evrei, printre care și medici, care au fost prinși după plecarea transporturilor, au fost deportați din ghetoul de la Aknaszlatina. Acest ghetou, în care se aflau 3.317 evrei din satele învecinate, a fost lichidat la 25 mai.⁴⁶

Au mai existat alte două ghetouri în județul Maramureș. Cel din Ökörmező, în care se aflau 3.052 de evrei, a fost lichidat la 17 mai. Un ghetou mult mai mare a funcționat pentru scurtă vreme la Vișeu de Sus.⁴⁷ Evreii de aici au fost transportați cu trenul la Vișeu de Jos, unde s-au alăturat evreilor din localitățile învecinate.⁴⁸ Un total de 12.079 de persoane au fost deportate de la Vișeu de Jos și Vișeu de Sus, în patru transporturi, în intervalul 19-25 mai 1944.⁴⁹

⁴⁶ Printre aceștia erau evreii din Bocicoiu Mare, Câmpulung de Tisa, Coștuiu, Crăciunești, Remeți, Rona de Jos, Rona de Sus și Săpânța. Pentru Crăciunești, a se vedea și USHMM, Arhive, Rg-25.004M, rola 72, dosar 40027; pentru Rona de Sus, a se vedea rola 40, dosar 40030, document 26.

⁴⁷ Printre evreii de aici se aflau cei din comunitățile de la Borșa, Leordina, Moisei, Petrova, Poienile de sub Munte și Ruscova. Pentru Vișeu de Sus, a se vedea rola 42, dosar 40030, document 40; pentru Borșa, a se vedea rola 49, dosar 710.

⁴⁸ Printre aceștia, erau evreii din Bogdan Vodă, Botiza, Glod, Ieud, Rozavlea, Săcel, Șieu, Săliște și Vișeu de Jos.

⁴⁹ Pentru detalii suplimentare privind acțiunea antievreiască în județul Maramureș, a se vedea R. Braham, *Genocide*, p. 40-42, 157-162, precum și USHMM, Arhive, Rg-25004M, rola 71, dosar 40027.

Deportarea: plan director

Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în Polonia, evreii din Ungaria au rămas în ghetouri pentru o perioadă relativ scurtă de timp: ghetourile din sate au funcționat numai pentru o zi sau două și chiar acelea din marile centre de concentrare și îmbarcare, situate, în general, în reședințele de județ, au avut o existență scurtă. În Transilvania de Nord, ele au funcționat numai pentru câteva săptămâni.

Detaliile tehnice și de organizare ale deportării s-au stabilit sub conducerea lui László Endre. La începutul lunii mai, acesta a redactat un memorandum către subordonații săi direcți, furnizându-le liniile directoare generale ale operațiunii antievreiești, cu sublinierea cooperării maghiaro-germane în cadrul acestei acțiuni.⁵⁰ Detaliile din memorandum au fost discutate la conferința de la Munkács, din 8-9 mai, la care au participat oficiali de rang înalt din administrație, poliție și jandarmerie din diferitele județe și reședințe de județ. Conferința, prezidată de László Ferenczy, s-a axat pe elaborarea procedurilor de îmbarcare a evreilor în trenuri și pe planificarea finală a transporturilor din diferitele centre în care se aflau ghetouri. Planificarea era conformă cu instrucțiunile Marelui Oficiu al Reichului însărcinat cu Securitatea (*Reichssicherheitshauptamt* - RSHA), elaborate de Eichmann – *Sonderkommando*, care solicita dezevreizarea Ungariei de la est la vest. În consecință, evreii din Transilvania de Nord și cei din Rutenia Carpatică și din nord-estul Ungariei urmau să fie primii deportați, între 15 mai și 11 iunie. Conferința a aprobat, de asemenea, instrucțiunile scrise care trebuiau transmise primarilor din centrele de ghetoizare și îmbarcare și a precizat detaliile procedurale și tehnice referitoare la deportarea evreilor.⁵¹

Organizarea transporturilor

Planul de deportare și planul rutelor au fost revizuite la conferința de la Viena, din 4-6 mai 1944, la care au participat reprezentanți ai Căilor Ferate, ai Jandarmeriei maghiare și ai Poliției de Securitate germane (*Sicherheitspolizei* – SIPO). Reprezentantul Jandarmeriei era Leó Lulay, ajutorul lui Ferenczy; Eichmann - *Sonderkommando* era reprezentat de Franz Novak, specialist în transporturi.

Conferința a discutat trei alternative de rute de transport. După analizarea factorilor militari, strategici și psihologici caracteristici fiecărei propuneri, conferința a decis ca deportarea evreilor maghiari să înceapă la 15 mai, cu trenuri care vor fi conduse prin Kassa spre Auschwitz, traversând estul Slovaciei, via Presov, Muszyna, Tarnow și Cracow. S-a

⁵⁰ R. Braham, *Politics*, p. 666-668.

⁵¹ *Ibidem*, p. 667-669.

ajuns la un compromis și în privința numărului de trenuri pe zi. În timp ce László Endre, care era nerăbdător să facă Ungaria *judenrein* cât mai repede cu putință, a sugerat un număr de șase trenuri pe zi, Eichmann, care era mai bine informat asupra facilităților de gazare și ardere a cadavrelor de la Auschwitz, propusese, inițial, numai două. În cele din urmă, au convenit asupra a patru trenuri pe zi, cu aproximativ 12.000 de evrei fiecare.

Werhrmachtul și Căile Ferate germane s-au dovedit pe deplin cooperante în asigurarea materialului rulant necesar, ceea ce indică hotărârea naziștilor de a realiza Soluția Finală, chiar și în detrimentul nevoilor militare ale Reichului. Împreună cu complicii lor maghiari, naziștii au dat o mai mare importanță deportării evreilor decât transportului de material necesar forțelor Axei chiar și într-un moment în care trupele sovietice se apropiau vertiginos de Carpați.

Procesul de deportare

Potrivit deciziilor luate la conferința de la Munkács din 8-9 mai, deportarea a început, așa cum era planificat, la 15 mai, în districtele jandarmerești VIII, IX și X (Rutenia Carpatică, nord-estul Ungariei și Transilvania de Nord), unde a fost identificată sub numele de Operațiunea de Dezevreizare Zonele I și II. Câte patru trenuri în fiecare zi, fiecare tren cu câte 35-40 de vagoane de marfă, erau trimise în diferitele centre de ghetoizare și îmbarcare pentru a fi umplute cu încărcătura umană, potrivit unui program bine stabilit. Fiecare tren transporta câte 3.000 de evrei înghesuiți în vagoanele de marfă, câte 70-80 în fiecare vagon. Fiecare vagon era prevăzut cu două găleți: una pentru apă, alta pentru excremente. Unul dintre primele ghetouri care trebuiau golite a fost Kassa, nodul de cale ferată prin care au părăsit țara aproape toate trenurile deportării. Acolo, jandarmii unguri care escortau trenurile cu deportați erau înlocuiți de germani.

Evreilor li s-a permis să ia cu ei doar un număr limitat de bunuri pentru durata "călătoriei". Le era strict interzis să aibă bani lichizi, bijuterii sau bunuri de valoare. Imediat înainte de mutarea lor din ghetou pe platformele de îmbarcare au fost supuși unor noi percheziții, pentru a li se descoperi bunurile de valoare. Brutalitatea cu care au fost făcute aceste percheziții a variat, dar toate au fost la fel de umilitoare. În decursul perchezițiilor, documentele personale, inclusiv actele de identitate, diplomele și chiar documentele militare au fost confiscate, posesorii lor devenind astfel niște anonimi, oameni fără identitate. La scurt timp după încheierea perchezițiilor, jandarmi și polițiști înarmați până în dinți i-au escortat pe

evrei către punctele de îmbarcare. După ce aceștia au fost înghesuiți în vagoanele de marfă cu o foarte mare brutalitate, fiecare ușă de vagon a fost legată cu lanțuri și blocată⁵².

Oficialii germani și unguri care au răspuns de Soluția Finală au relatat operațiunile de îmbarcare și deportare în rapoarte zilnice. Ferenczy și-a înaintat raportul către Secția XX a Ministerului de Interne. Rapoartele Eichman-*Sonderkommando* i-au fost trimise lui Otto Winkelmann, șeful SS și al Poliției din Ungaria, care, în mod curent, le înainta mai departe, nu doar către RSHA, ci și – via Edmund Veessenmayer, plenipotențiarul lui Hitler în Ungaria – Ministerului de Externe german.

Potrivit acestor rapoarte, numărul de evrei deportați după două zile de la începutul operațiunii era de 23.363. La 18 mai, această cifră ajunsese la 51.000. Numărul deportaților a continuat să crească dramatic cu fiecare zi: 19 mai – 62.644; 23 mai – 110.556; 25 mai – 138.870; 28 mai – 204.312; 31 mai – 217.236; 1 iunie – 236.414; 2 iunie – 247.856; 3 iunie – 253.389; 8 iunie – 289.357.⁵³ Transportul din 7 iunie, despre care s-a raportat a doua zi, a fost ultimul din zonele I și II. Cu acesta, experții germani și maghiari ai Soluției Finale își atinseseră ținta: în 24 de zile, ei au deportat 289.357 de evrei în nouăzeci și două de trenuri – o medie zilnică de 12.036 de persoane deportate și o medie de 3.145 pe tren. Printre aceste persoane se aflau 131.639 de evrei, deportați în 45 de trenuri din centrele de ghetoizare și îmbarcare ale Transilvaniei de Nord.⁵⁴

Crimă și pedeapsă

Mulți - dar, desigur, nu toți - oficiali militari și civili maghiari și germani implicați în Soluția Finală din Ungaria, inclusiv din Transilvania de Nord, au fost judecați după război în multe părți ale lumii. Cei mai mulți dintre ei au reușit să scape cu trupele naziste în retragere și au evitat punerea sub acuzare, ascunzându-și identitatea după capturarea lor de către Aliți. Alții au reușit să se stabilească în Occident, afirmându-se ca unelte utile în lupta împotriva comunismului și Uniunii Sovietice, în timpul Războiului Rece.

Totuși, un număr relativ mare de înalți oficiali guvernamentali și militari maghiari, responsabili de plănuirea și implementarea Soluției Finale au fost judecați la Budapesta, fiind

⁵² Ororile îmbarcării în trenuri și ale deportării au fost descrise detaliat într-un mare număr de memorii și mărturii, după război. A se vedea *The Hungarian Jewish Catastrophe: A Selected and Annotated Bibliography*, 2nd edition, Randolph L. Braham, comp. and ed. (New York, Columbia University Press, 1984) și *The Holocaust in Hungary: A Selected and Annotated Bibliography, 1984-2000*, Randolph L. Braham, comp. and ed. (New York, Columbia University Press, 2001).

⁵³ *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account*, Randolph L. Braham, comp. and ed. (New York, World Federation of Hungarian Jews, 1963), documentele 267-279.

⁵⁴ A se vedea Anexa 1.

acuzăți, printre altele, și de crimele comise în Transilvania de Nord. Mulți dintre oficialii naziști și ofițerii SS responsabili cu operațiunea antievreiască din Ungaria au fost judecați în multe părți ale lumii, inclusiv la Nürnberg, Frankfurt, Bratislava, Viena și Ierusalim.⁵⁵

Arestarea și punerea sub acuzare a indivizilor suspectați de crime de război [comise] în Transilvania de Nord – și în alte teritorii ale României postbelice – s-au făcut în termenii Convenției de Armistițiu, care a fost semnată la Moscova la 12 septembrie 1944. Implementarea ei fiind supravegheată de către o Comisie Aliată de Control, aflată sub Înalt Comandament Aliat (sovietic), Convenția stipula, de asemenea, printre alte prevederi, anularea celui de-al doilea Dictat de la Viena, returnând României Transilvania de Nord.

Tribunalele poporului au fost organizate și au funcționat potrivit prevederilor Decretului-lege nr. 312 al Ministerului Justiției, din 21 aprilie 1945.⁵⁶ Crimele comise de către Jandarmerie, Armată, Poliție și oficiali civili în cursul operațiunii antievreiești din Transilvania de Nord, inclusiv exproprierea, ghetoizarea și deportarea evreilor au fost detaliate în rechizitoriul prezentat de către o echipă de procurori condusă de Andrei Paul (Endre Pollák), procuror-șef⁵⁷. Procesul a 185 de suspecți de crime de război a avut loc la Cluj, în primăvara anului 1946, în fața Tribunalului poporului prezidat de către judecătorul Nicolae Matei. Dintre cei 185 de acuzați, doar 51 se aflau în stare de arest; ceilalți fiind judecați *in absentia*. Procesele-verbale au consemnat detaliile înspăimântătoare ale Soluției Finale în diferitele județe, districte și comunități din Transilvania de Nord.

Procesul s-a terminat la sfârșitul lunii mai 1946, când Tribunalul poporului a pronunțat sentința.⁵⁸ Sentințele au fost aspre. Treizeci dintre acuzați au fost condamnați la moarte; ceilalți au primit pedepse cu închisoarea totalizând 1.204 ani. Cu toate acestea, toți cei condamnați la moarte se aflau printre cei judecați *in absentia*, deoarece fugiseră cu trupele naziste în retragere. Printre aceștia se afla colonelul Tibor Paksy-Kiss, ofițerul de Jandarmerie responsabil cu ghetoizarea în regiune. Procentul celor absenți a fost la fel de mare în rândul celor condamnați la închisoare pe viață. Dintre cei aflați în stare de arest, trei au fost condamnați la închisoare pe viață, șase au fost eliberați, fiind găsiți nevinovați de acuzațiile care li s-au adus, iar restul au fost condamnați la diferite tipuri de detențiune, de la

⁵⁵ Vezi Monitorul Oficial, București, partea I, 24 aprilie 1945, pp.3362-64.

⁵⁶ Pentru text, vezi *Monitorul Oficial*, București, partea I, 24 aprilie, 1945, pp. 3362-64.

⁵⁸ Pentru textul acestui rechizitoriu, a se vedea USHMM, Arhive, RG-25, rola 87, dosar 40029.

⁵⁹ Pentru documente cu privire la diferitele procese-verbale de ședință și sentințe, a se vedea *Ibidem*, rola 69, dosar 40027; rola 76, dosar 40024 și rola 87, dosar 40029. A se vedea și USHMM, Arhive, Fond *Tribunalul Poporului. Cluj. 1945-1946*, rola 2, document 22. Pentru traducerea engleză a Sentinței, a se vedea R. Braham, *Genocide*.

3 la 25 de ani. Cele mai grele pedepse li s-au dat celor care au dat dovadă de o cruzime deosebită în ghetouri.

În fond, nici unul dintre cei condamnați nu și-a ispășit sentința. În România, ca pretutindeni în Europa Centrală și de Est, în perioada stalinistă, regimul a găsit necesar să adopte o nouă politică socială care viza, printre altele, consolidarea partidului comunist, care era ca și inexistent în timpul războiului. Potrivit unui decret adoptat la începutul anului 1950⁵⁹, cei condamnați pentru crime de război „care au dat dovadă de bună purtare, îndeplinindu-și conștiincios sarcinile și au dovedit în timpul detenției lor că au devenit apti de coabitare socială” au fost selectați pentru o eliberare imediată, fără a se ține cont de severitatea sentinței inițiale. Printre cei care au fost considerați „reabilitați social” se aflau și câțiva dintre aceia care fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru crime împotriva evreilor. Mânați de oportunitatea politică, comuniștii au transformat justiția criminală într-o parodie.

⁶⁰ *Decretul nr. 72 din 23 martie 1950 privitor la liberarea înainte de termen a celor condamnați*, “Monitorul Oficial”, 23 martie 1950. Reprodus, de asemenea, în *Colecție de legi, decrete, hotărâri și deciziuni*, vol. 28, București, Editura de Stat, 1950, p. 76-79.

**Trenurile de deportați din Transilvania de Nord care au trecut prin Kassa (Kosice) în
1944: date, originea transporturilor și numărul de deportați⁶⁰**

Data	Originea transporturilor	Numărul de deportați
16 mai	Sighetu Marmației	3 007
17 mai	Ökörmezö (azi, în Ucraina)	3 052
18 mai	Sighetu Marmației	3 248
19 mai	Vișeu de Sus	3 032
19 mai	Satu Mare	3 006
20 mai	Sighetu Marmației	3 104
21 mai	Vișeu de Sus	3 013
22 mai	Sighetu Marmației	3 490
22 mai	Satu Mare	3 300
23 mai	Vișeu de Sus	3 023
23 mai	Oradea	3 110
25 mai	Oradea	3 148
25 mai	Cluj	3 130
25 mai	Aknaszlatina	3 317
25 mai	Vișeu de Sus	3 006
26 mai	Satu Mare	3 336
27 mai	Târgu Mureș	3 183
28 mai	Dej	3 150
28 mai	Oradea	3 227
29 mai	Cluj	3 417
29 mai	Satu Mare	3 306
29 mai	Oradea	3 166
30 mai	Târgu Mureș	3 203
30 mai	Oradea	3 187

⁶⁰ Aceste date au fost adunate de la Comandamentul Căilor Ferate din Kassa (Kosice). Mikulas Gaskó, *Halálvonatok (Trenurile morții)*, „Menora”, Toronto, 1 iunie 1984, p. 4, 12. Cifrele referitoare la numărul trenurilor și al deportaților și datele de deportare nu coincid întotdeauna cu acelea indicate de alte surse.

Data	Originea transporturilor	Numărul de deportați
30 mai	Satu Mare	3 300
31 mai	Cluj	3 270
31 mai	Baia Mare	3 073
31 mai	Șimleu Silvaniei	3 106
1 iunie	Oradea	3 059
1 iunie	Satu Mare	2 615
2 iunie	Bistrița	3 106
2 iunie	Cluj	3 100
3 iunie	Oradea	2 972
3 iunie	Șimleu Silvaniei	3 161
4 iunie	Reghin	3 149
5 iunie	Oradea	2 527
5 iunie	Baia Mare	2 844
6 iunie	Dej	3 160
6 iunie	Bistrița	2 875
6 iunie	Șimleu Silvaniei	1 584
8 iunie	Dej	1 364
8 iunie	Cluj	1 784
8 iunie	Târgu Mureș	1 163
9 iunie	Cluj	1 447
27 iunie	Oradea	2 819

